

Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника
Факультет історії, політології і міжнародних відносин
Кафедра історії України і методики викладання історії

ДИПЛОМНА РОБОТА НА ЗДОБУТТЯ ПЕРШОГО (БАКАЛАВРСЬКОГО) РІВНЯ ВИЩОЇ ОСВІТИ

на тему:

**«Масові, групові та індивідуальні форми
позакласної історико-краєзнавчої роботи»**

Студентки 4 курсу, групи СОІ-41
напряму підготовки (спеціальності)
014 «Середня освіта Історія»

Стельмащук Людмила Романівна
Керівник: кандидат історичних наук,
доцент кафедри історії України і
методики викладання історії

Королько Андрій Зіновійович
Рецензент: кандидат історичних наук, доцент
Єгрешій Олег Ігорович

ЗМІСТ

ВСТУП	3
РОЗДІЛ 1. ФОРМИ ПОЗАКЛАСНОЇ ІСТОРИКО-КРАЄЗНАВЧОЇ РОБОТИ У СУЧАСНІЙ ШКОЛІ: ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА	7
РОЗДІЛ 2. МАСОВІ ФОРМИ ПОЗАКЛАСНОЇ ІСТОРИКО-КРАЄЗНАВЧОЇ РОБОТИ: ЗМІСТ ТА ОСОБЛИВОСТІ	17
2.1. Експерсії, походи, експедиції: очне дослідження краєзнавчих об'єктів	17
2.2. Колективна учнівська співпраця через шкільні олімпіади, вікторини, конференції, краєзнавчі ігри	24
2.3. Історико-краєзнавча робота за допомогою літературних вечорів, позакласних масових читань, зустрічей з учасниками подій	29
РОЗДІЛ 3. ГРУПОВІ ФОРМИ ПОЗАКЛАСНОЇ ІСТОРИКО-КРАЄЗНАВЧОЇ РОБОТИ СЕРЕД ШКОЛЯРСТВА	35
3.1. Організація роботи учнівських гуртків і секцій	35
3.2. Лекторії як один із способів висвітлення конкретної краєзнавчої теми	42
РОЗДІЛ 4. ІНДИВІДУАЛЬНІ ФОРМИ РОБОТИ ШКОЛЯРІВ	47
4.1. Індивідуальне завдання школяра щодо опрацювання історичної літератури та документальних матеріалів архіву краєзнавчого музею	47
4.2. Підготовка рефератів, доповідей, спогадів, опис пам'ятників історії та культури рідного краю	52
4.3. Індивідуальні челенджі, кросворди, виготовлення макетів та схем краєзнавчих об'єктів	58
ВИСНОВКИ	64
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	68
ДОДАТКИ	74

ВСТУП

Актуальність дипломної роботи. Ключовим елементом побудови і розвитку держави як повноцінного члена світового суспільства є національно-патріотичне виховання її громадянина. На фоні військової агресії, що зараз відбувається в Україні патріотичні почуття залишаються головним стабілізуючим чинником українського суспільства. Зараз як ніколи відчутно, наскільки від широкого патріотичного почуття залежить міцність та сила Української держави.

Середовище національно-патріотичного виховання особистості, насамперед, повинне починатися з виховання почуття поваги до власної історії. Безперечно, любов до рідної землі укріплюється на заняттях з історії, краєзнавства. Важливу роль у всебічному вихованні особистості, укріпленні особистої думки та патріотичної громадянської позиції відіграють позакласні історико-краєзнавчі заняття.

Актуальність досліджуваної теми пов'язана з проблематикою організації та проведення позакласної історико-краєзнавчої роботи та створенням сприятливих умов для організації самостійної роботи учнів, ознайомлення їх з методами історичної науки, вироблення у них умінь та навиків історичного дослідження.

До головних завдань позакласної історико-краєзнавчої роботи відносять: розвиток самостійності учнів у пошуку історичного матеріалу; творчого мислення та здібностей через основні форми позаурочної діяльності; виховання почуття патріотизму в учнів на заходах, присвячених вітчизняної історії; поглиблення прагнення вивчати події, історичних особистостей, культуру та побут різних історичних епох; оптимізація навчального навантаження учнів.

Мета дослідження – проаналізувати масові, групові та індивідуальні форми позакласної історико-краєзнавчої роботи. Для реалізації поставленої мети необхідно виконати такі **завдання**:

- здійснити загальну характеристику форм позакласної історико-краєзнавчої роботи в сучасній українській школі та в контексті розвитку національного краєзнавства;
- описати очне дослідження краєзнавчих об'єктів за допомогою екскурсій, походів, експедицій;
- простежити ефективність колективної учнівської співпраці через шкільні олімпіади, вікторини, конференції, краєзнавчі ігри;
- дослідити особливості проведення історико-краєзнавчої роботи у формі літературних вечорів, позакласних масових читань, зустрічей з учасниками подій;
- охарактеризувати організацію роботи позакласних гуртків і секцій;
- висвітлити особливості підготовки лекторію як форми групової позакласної роботи;
- резюмувати опрацювання історичної літератури та документальних матеріалів архіву краєзнавчого музею як форми індивідуальної роботи;
- розкрити зміст підготовки рефератів, доповідей, спогадів, опису пам'ятників історії та культури рідного краю;
- дослідити процес створення індивідуальних челенджів, кросвордів, виготовлення макетів та схем краєзнавчих об'єктів;
- запропонувати можливі напрями вдосконалення форм позакласної історико-краєзнавчої роботи.

Об'єктом дослідження виступають масові, групові та індивідуальні форми позакласної історико-краєзнавчої роботи.

Предметом дослідження є впровадження різноманітних методик проведення позакласної історико-краєзнавчої роботи, їх вивчення, оцінка ефективності у роботі з різними групами школярів, удосконалення інформаційної роботи, що допомагає учням глибше усвідомити хід і значення окремих подій, відчувати дух минулого.

Методологічна основа роботи. У процесі дослідження було використано загальнонаукові прийоми і методи наукового пізнання. Серед них, зокрема: метод теоретичного узагальнення і порівняння – для розкриття сутнісних

аспектів при обґрунтуванні поняття краєзнавства, історико-краєзнавчої науки та їх ролі в організації та проведенні позакласної роботи серед школярів. Застосовано групування, абстрагування та узагальнення теоретичних та практичних аспектів історико-краєзнавчої роботи та її форм – для дослідження особливостей організації екскурсій, експедицій, походів, а також проведення літературних вечорів, ранків-зустрічей, краєзнавчих ігор, вікторин, олімпіад, конференцій. Залучено метод системного оцінювання – для розгляду базових аспектів роботи школяра та вчителя над завданнями індивідуального змісту: рефератами, доповідями, описами краєзнавчих об'єктів, членджами, кросвордами, створенням макетів та схем історичних об'єктів; метод аналізу і синтезу – для оцінки діяльності позашкільного історико-краєзнавчого гуртка та виконання ним своїх основних функцій.

Ступінь наукової розробки проблеми. Науково-методологічною базою написання роботи стала краєзнавча наукова та історична література, дослідження вітчизняних і зарубіжних вчених-істориків, краєзнавців, педагогів, психологів, періодичні видання, газети та журнали, енциклопедичні та публіцистичні статті та законодавство України.

Серед наукових досліджень, де висвітлюються різні аспекти історико-краєзнавчої роботи з дітьми та молоддю в позакласному освітньому середовищі, необхідно виокремити праці вчених краєзнавців, істориків Я. Серкіза [33], А. Козицького [57], К. Дубняка [15], В. Круля і Я. Жупанського [16], М. Костриці [19], А. Скрипник. [52], О. Реєнта [32], Я. Калакури [40], С. Мазака [44], Я. Верменич [10], П. Тронька [35], Я. Треф'яка [53], М. Косила [17], підручник за авторством В. Вечерського, М. Годованока, Є. Тимановича [59] та інших.

Цінуючи досвід українських педагогів-істориків не можемо оминати праці В. Прокопчука [50], А. Середяка [51], О. Биковської [51], А. Панчука [26], С. Оришка [51], В. Мицкана та Ю. Леник [51], науковий доробок яких цінний у розробках педагогічних методик позакласної шкільної освіти, формуванні педагогічних практик у роботі з учнями різного віку у групі та індивідуально.

Наукова новизна отриманих результатів дипломної роботи зумовлена сукупністю поставлених завдань та засобами їх розв'язання. У роботі:

уперше:

– запропоновано оновлення методики використання форм гурткової позакласної історико-краєзнавчої роботи із застосування новітніх технологій;

– обґрунтована теза щодо необхідності застосування новинок комп'ютерної техніки та новітніх технологій (залучення 3Д-принтера для роздруківок, використання технології медіа-арту та комп'ютерної графіки, технології доповненої реальності та виготовлення іншого мультимедійного супроводу) для ефективнішої роботи історико-краєзнавчого гуртка;

удосконалено:

– підходи щодо проведення індивідуальної роботи учнів у формі рефератів, доповідей, описів, членджів, дослідження документів та архівного фонду музеї;

отримали подальший розвиток:

– вивчення методики організації та проведення екскурсій, експедицій, походів як частини краєзнавчо-туристичної роботи з учнівською молоддю.

Практичне значення отриманих результатів роботи полягає в тому, що матеріали дослідження можуть бути використані у науково-дослідницькій (при підготовці праць з історичного і шкільного краєзнавства, позакласної гурткової роботи), навчальній (для підготовки підручників, навчально-методичних посібників з вивчення рідного краю), громадській (для проведення круглих столів з питань розвитку краєзнавства, позакласної гурткової роботи, туризму, екскурсознавства) роботі.

Структура дипломної роботи зумовлена постановкою мети та завданнями дослідження і складається зі вступу, чотирьох розділів, поділених на вісім підрозділів, висновків, списку використаних джерел та восьми додатків. Основний обсяг роботи становить 67 сторінок, загальний – 96 сторінок.

РОЗДІЛ 1

Форми позакласної історико-краєзнавчої роботи у сучасній школі: загальна характеристика

Історико-краєзнавча робота на сучасному етапі є однією з перспективних напрямів освітнього процесу в Україні, що потребують попереднього оновлення якості і змісту позашкільної освіти, метою якої є створення умов для формування освіченої, творчої особистості, громадянина з високим патріотичним почуттям, любов'ю до національної спадщини та твердою громадянською позицією.

Зауважимо, що «Національна доктрина розвитку освіти України», «Національна програма виховання дітей та учнівської молоді в Україні», Закони України «Про загальну середню освіту» й «Про позашкільну освіту» та «Концепція позашкільної освіти і виховання» визначають мету навчально-виховної діяльності різних освітніх закладів, зокрема загальноосвітньої школи, активоване формування творчого потенціалу та соціальної активності особистості, формування єдиних гуманістичних і суспільно-моральних цінностей, де цінність людини, беззапечно, провідна.

Беззаперечним фактом є те, що попри інтеграцію української освіти в міжнародний освітній простір, ключовим залишається збереження унікальної культурної спадщини, важливо, щоб вцілів її національний характер та сприяв вихованню та формуванню національної гордості в юних громадянах через вивчення історії, культури, національної символіки та любов рідного краю, без якого не здійсненна самобутність жодної нації. У зв'язку з цим важливого значення набуває краєзнавча освіта на всіх ступенях загальноосвітньої школи.

Сучасному освітньому процесу притаманні наступні ознаки трансформації краєзнавчої освіти: мова йде про значну загальну трансформацію системи, що в результаті зміни зв'язків, відношень, опосередкувань та умов організації перейшла у процес природничого й гуманітарного пізнання, ознайомлення з культурними особливостями краю та соціальної еволюції.

Вважаємо доцільним виокремити методики пізнання об'єктно-предметної сфери історичного краєзнавства та історико-краєзнавчої роботи, які, на думку фахівців, можна пояснити певною невідповідністю між краєзнавством як суспільного важливим явища і сучасним рівнем краєзнавчого дослідження. Це питання досліджували історики та географи, котрі, у своїй науковій діяльності, не оминули проблеми краєзнавства. Серед них назвемо Я. Серкіза [33], А. Козицького [55], К. Дубняка, [16], Я. Жупанського і В. Круля [17], М. Костриці [19], В. Горбика [54], Я. Луцького і П. Скрипника [41], Я. Калакури [39], Л. Бабенко [38], Я. Верменич [10], П. Тронька [35], Я. Треф'яка [53], М. Косила [60] та інших.

Вважаємо, що внески кожного дослідника є важливими, оскільки повномірно зберігають індивідуальне бачення вирішення проблеми. Тут виокремимо історикиню Ярославу Верменич, яка у своїй монографії «Теоретико-методологічні проблеми історичної регіоналістики в Україні» розглядає історичне краєзнавство, як підсистема історичної регіоналістики, що має особливу специфіку окремих когнітивних та соціальних та інформаційних функцій [10, с. 76].

В цілому, щодо краєзнавчої науки фігурують розбіжні погляди. До прикладу, одні вчені стверджують, що історичне краєзнавство є самостійною науковою дисципліною, методом дослідження краю, інші дослідники вважають доцільним використання такої науки як краєзнавство за дидактичним принципом, тобто окремим навчальним предметом, методом навчання та виховання тощо.

До слова, наголошував на троякому значенні терміну «краєзнавство» краєзнавець К. Дубняк. Він зауважив наступне:

– «...краєзнавство – це тільки метода наочно студіювати природничі й економічні науки» [16, с. 64];

– «...краєзнавство – це пропедевтичний курс елементарної шкільної географії» [16, с. 64];

– «...краєзнавство – не тільки метода, але й самостійне, цілком визначене коло систематичного знання зі своєю власною метою» [16, с. 64].

Дослідник М. Костиця, у свого час, наголошував на виділенні основних функції краєзнавства: мова йде про педагогічну функцію, як метод, що спрямований на підвищення ефективності навчально-виховного процесу в освітніх закладах та пропедевтичну функцію краєзнавства (сюди можемо віднести курс елементарної шкільної географії, наприклад, «Географія рідного краю»)[41, с. 145].

Суттєві здобутки у розвиток українського краєзнавства внесені педагогом-краєзнавцем Петром Троньком (1915–2011) – вченим-істориком, державним і суспільним діячем, академіком, заслуженим діячем науки і техніки України, головою правління Національної спілки краєзнавців України, науково-просвітницька й науково-організаційна діяльність якого, послідовно втілена у багатьох фундаментальних працях, серії книг та каталогах, що суттєво розширює сучасні уявлення про історію України, історичне й географічне краєзнавство. Наукові доробки видатного науковця окреслюють сучасну вітчизняну краєзнавчу думку, визначають та розкривають широкі перспективи краєзнавчої освіти [36, с. 3].

Підсумуємо, що сучасний етап розвитку історико-краєзнавчої науки у науковому і педагогічному аспектах отримав складний напрямок становлення, проте накопичив певний багаж знань про рідний край, що активно поповнюється теоретико-методологічне осмислення й наукове узагальнення всіх напрямів національно-культурного краєзнавства. Сучасний етап розвитку краєзнавства передбачає також поступове впровадження в навчальний процес краєзнавчого підходу, що соціальними, економічними, історичними та культурними змінами, а також розширення педагогічних практик, з метою виховання патріотизму та самобутності нації (див. Додаток А).

Вважаємо, розвиток українського краєзнавства тісно пов'язаний з розвитком історичної науки вцілому. Це підтверджують праці вчених-краєзнавців та вчених-істориків, які розглянуті вище. Думка фахівців на рахунок проблем та перспектив краєзнавства та краєзнавчої науки різна, проте часто сходиться на тому, що краєзнавству повинне бути виділене особливе місце у освітньому процесі, окреме від загальної історичної науки. Найкраще

для реалізації цього підходить залучення позакласних занять у закладах загальної середньої освіти або позашкільних у закладах позашкільної освіти, зокрема через діяльність гуртків та секцій. Навчальний заклад повинен активно залучати методикау навчальної історико-краєзнавчої роботи та активно використовувати її у роботі з школярами.

Тож, термінологія «історико-краєзнавча робота» і «історичне краєзнавство» у науково-історичній та освітній практиці мають близький зміст. На нашу думку, доцільним є використання терміну «історико-краєзнавча робота», що розглядається, у даній дипломній роботі, як форма навчально-виховної позакласної роботи, а термін «історичне краєзнавство», вважаємо, потрібно вивчати як окремий предмет шкільної та позашкільної роботи з дітьми. Однозначною особливістю позакласної історико-краєзнавчої роботи є її психологічно-емоційна та індивідуальна включеність у суб'єкт дослідження [16, с. 64].

Підсумуємо, що серед відомих підсистем історичної науки, історико-краєзнавча робота являється унікальним середовищем для пізнання краю та виховання свідомої особистості [61, с. 11].

Отже, історичне краєзнавство – це напрям історичної науки, який займається дослідженням історії, природи, культури, демографічних складових, пам'яток у межах визначеного регіону, міста чи села. А вже історико-краєзнавча робота є вихідною діяльністю щодо дослідження та вивчення історичного краєзнавства.

Другий основний компонент понятійного апарату дипломної роботи є «позашкільна освіта». В цьому питанні опираємось на Закон України «Про позашкільну освіту» щодо організації та регламенту провадження позашкільної освіти. За змістом даного документа позашкільна освіта набуває умов, сприятливих для творчості дітей та підлітків та забезпечення їх співробітництва у творчому процесі [2].

Також, неодмінним базовим джерелом інформації щодо позашкільної освіти для нас слугують чинні нормативно-правові акти та Закони України. Так, приміром визначення «позашкільної освіти» викладене у Законі України «Про

позашкільну освіту» (2000 р.), яке трактується як «сукупність знань, умінь та навичок, що здобувають вихованці, учні і слухачі в закладах позашкільної освіти, інших суб'єктах освітньої діяльності за програмами позашкільної освіти» [2].

Чинний Закон України «Про освіту» (2017 р.) [1] визначає позашкільну освіту як один із основних «складників структури освіти» і дає найбільш широке визначення цього поняття – «розвиток здібностей дітей та молоді у сфері освіти, науки, культури, фізичної культури і спорту, технічної та іншої творчості, здобуття ними первинних професійних знань, вмінь і навичок, необхідних для їх соціалізації, подальшої самореалізації та професійної діяльності» (стаття 14).

Натомість «Український педагогічний словник» трактує позашкільну освіту як форму роботи виключно з дорослими: «Позашкільна освіта – сукупність форм культурно-освітньої, загальноосвітньої та виховної роботи серед дорослого населення» [54, с. 258].

Дослідник туристсько-краєзнавчого руху в закладах позашкільної освіти М.Ю. Косило влучно описує особливості позашкільної освіти, яка «полягає в тому, що не дитина адаптується до існуючих освітніх та педагогічних умов, а останні створюються для дітей і проектується на їхню індивідуальність». Науковець пише у своїй роботі про позашкільну освіту наступне: «це освіта творча, адже набуття знань – процес пошуковий, розвиваючий, в основі якого лежить спілкування, а на перший план виходить проблема стосунків» [17, с. 37].

Отож, шкільне та, власне, і позашкільне історичне краєзнавство потребує детального вивчення усіма учасниками цього процесу. Надважливою залишається робота педагога, який окрім того, що подає інформаційний матеріал, повинен викликати в учнів інтерес до співпраці та вивчення краєзнавства.

Однозначно, основним завданням міністерств та відомств є надання школам допомоги в організації позакласної та іншої виховної роботи з учнями на базі загальноосвітнього навчального закладу. Поширеним явищем стало

запровадження позашкільних освітніх осередків нового типу: навчально-дослідницьких гуртків, виробничих центрів творчості, клубних осередків за інтересами, творчих комплексів позашкільного дозвілля, соціальних та педагогічних освітніх сфер [17, с. 37].

Щоб зрозуміти, як працюють осередки позашкільної освіти, вбачаємо необхідність у характеристиці терміну «позашкільні навчально-виховні заклади».

Тож, позашкільні навчально-виховні заклади – загальнодоступні заклади освіти, що розраховані на процес отримання додаткової освіти, а також на певну якість здобуття знань, умінь і навичок за інтересами, згідно формування методик позашкільної освіти [34, с. 24].

До них належать будинки культури, читальні клуби, центри дитячої чи юнацької творчості, секційні гурткові заклади, школи мистецтва чи іншого спрямування, студії, бібліотеки, літні табори та інші заклади [19, с. 23].

Зазначимо, що набір дітей у такі заклади відбувається без конкурсної основи, проте в деяких можливий і конкурс. Кожен заклад освіти самостійно обирає умови функціонування секцій чи гуртків. Для закладів позашкільної освіти характерний здійснюється диференційований навчально-виховний процес, який відповідає та частково підлаштовується під індивідуальних особливості дітей з урахуванням їх вікових специфік [24, с. 120].

Проблемним є те, що позашкільних установ де, шкільна молодь може отримати необхідну для неї інформацію чи позаурочну зайнятість, особливо у невеликих та віддалених населених пунктах, надзвичайно мало або взагалі відсутні. В такому випадку школа залишається чи не єдиним освітнім осередком, який може надати таку можливість. Доречним, в такому випадку, буде створення позашкільних практик при навчальному закладі [23, с. 139].

Наповненість позакласної роботи може бути найрізноманітніша. Наповненість позашкільною роботою залежить тільки від можливостей освітнього закладу, при якому створюються його складові (факультатив, гурток, секція), та його фондів [28, с. 4].

У своїй нелегкій роботі, практичні аспекти педагогічних застосувань набули різноманітних форм позакласної історико-краєзнавчої роботи. До них належать зустрічі з відомими людьми, екскурсії, обговорення книг, читацькі конференції, тематичні дискусії, розважальні вечори і ранки, свята, олімпіади, краєзнавчі ігри, дослідження пам'яток архівів, музеї, бібліотек, створення макетів та схем краєзнавчих об'єктів тощо [25, с. 98].

Історико-краєзнавча робота передбачає низку форм подання краєзнавчої інформації на позашкільному просторі. До форм позашкільної історико-краєзнавчої роботи відносимо масові, групові та індивідуальні форми, які розглядаємо у таблиці 2 (див. Додаток Б). В основу такого розподілу складає кількісна ознака охоплення учасників. У своїй науковій роботі, підкреслюючи поняття «масовості», педагогиня В.І. Шепелева запропонувала групувати форми позакласної історико-краєзнавчої роботи за організаційно-структурною ознакою. Відповідно вона відносить групові форми до організаційно-структурних форм, а індивідуальні та масові – до не структурних [37, с. 52].

Зі переваг масових форм позашкільної роботи можемо назвати те, що ними можливо велику за кількістю аудиторію. Серед найпоширеніших форм масової позакласної роботи найперспективніші такі напрямки роботи: екскурсії, походи, експедиції, масові читання, літературні вечори та вечори-зустрічі з відомими людьми краю, вечори-звіти гуртків у формі конференцій, вікторин, олімпіад краєзнавчі ігри тощо [46, с. 96].

У окремих закладах позашкільної освіти лекції і доповіді планують на весь рік, тобто створюють лекторій. З лекціями і доповідями виступають учителі, працівники промислових підприємств, учені. Школярів залучають до підготовки ілюстративних матеріалів. Тематику лекцій і доповідей пов'язують з роботою гуртків [44, с. 38].

Не можемо оминати значення краєзнавчих екскурсій, що суттєво сприяють поглибленню знань учнів, та набуття нових позитивних якостей, наприклад вміння слухати та аналізувати, проявляти активність у попередньому пошуку тощо [41, с. 78].

Також, в позакласній роботі популярністю та великим навчальним хистом користуються вечори-зустрічі з учасниками історичних подій. На таких заходах, як вечори-зустрічі виступають як учні, та і гості. Учні доповідають про відомості отримані з інформаційних джерел, презентують свої доповіді та описи. А в свою чергу, гості оповідають власний пережитий досвід, розкривають хід подій, дають оцінку почутому від гуртківців [35, с. 5].

У груповій роботі, мусимо визнати, найефективнішим заходом для стимулювання роботи гуртків є гурткові вечори-звіти, конференції, чи вікторини. Проведення таких заходів полягає у співпраці керівника гуртка та самими гуртківцями. До підготовки заходів залучаються всі члени гуртка. Одним доручають зробити доповідь про роботу гуртка в цілому, чи про роботу на якимись попереднім проектом. Гуртківці наочно демонструють свої здобутки, тому вдалий звіт гуртка стимулює роботу наявних членів та залучає нових учнів для групової роботи [35, с. 5].

До слова, пошукова історико-краєзнавча робота сприяє розвитку творчих інтересів школярів, збільшує світогляд та формує життєву громадянську позицію, розвиває логіку, мислення та здатність сформулювати власну думку [52, с. 5]. Саме з цією метою в освітніх навчальних закладах створюють краєзнавчі гуртки, які функціонують як серед учнів-старшокласників (6-11 клас), так і молодших школярів (2-5 клас) [11, с. 243].

Головним змістом гурткової роботи в школі є вивчення місцевої природи, заходів по її перетворенню та збереженню. З самого початку створення гуртка його члени розпочинають пошукову краєзнавчу роботу. Власними зусиллями збирають матеріали про історію, народні звичаї, обряди та про природу рідного краю [52, с. 70].

Метою навчальної програми гуртка є набуття особистістю компетентності у процесі занять історичним краєзнавством. В основу програми покладено базові блоки: історичне краєзнавство, екскурсійно-експедиційна підготовка, опрацювання літературного матеріалу та збір інформації з народних мас [52, с. 73].

Заняття гуртка організуються таким чином, щоб одне заняття було теоретичне, а друге – практичне. Тривалість занять визначається з урахуванням психофізіологічного розвитку та допустимого навантаження дітей, і становить близько дві академічні години. Заняття гуртка можуть проходити у досить різних формах. Це, насамперед, круглий стіл, відео-конференція, усне повідомлення, лекторій, гра [52, с. 75].

При проведенні історико-краєзнавчої роботи індивідуального змісту, школяр, під керівництвом вчителя, самостійно поглиблюють знання про свою національно-історичну спадщину, набувають практичних умінь самостійно формувати власну позицію та аргументувати її, поглиблювати попередньо набути знання. Індивідуальна робота у формі доповідей, рефератів, описів, вивчення фонду архівів та музеїв сприяє набуттю життєвого досвіду, навичок самостійної діяльності та критичного аналізу. Вважаємо, таким чином можливо виховати свідоме прагнення до самоосвіти, самовдосконалення як представника соціуму [49, с. 1].

Процес самостійного пошуку, який супроводжує виконання індивідуального творчого чи дослідницького завдання, має навчальний ефект позитивної динаміки пізнавального інтересу до вивчення проблем своєї нації, оволодіння дослідницькими методами пошуку тощо [49, с. 3].

Думаємо, що завдяки створенню нового контенту у процесі індивідуальної роботи, відбувається корисна самопізнавальна діяльності. Важливо, щоб учні проявляли інтелектуальну ініціативу, що, за визначенням науковців означає «...здатність до продовження мислення за межами ситуативної заданості, оснований на потребі застосувати свої розумові здібності, знаходити в оточуючій дійсності нові проблеми, бачити її нові сторони, знаходити нові рішення» [50, с. 8].

На основі викладеного можна зробити такі висновки: краєзнавство – це окрема галузь знань про особливості рідного краю, які тісно пов'язані з історичними, культурними та національними аспектами; історико-краєзнавча наука на сучасному етапі розвивається на достатньо високому рівні, але потребує раціоналізації та структуризації одержаних інформативних даних;

історико-краєзнавча робота є важливою частиною позашкільної освіти, має свою методику та загальноприйняті організаційні засоби, проте потребує вдосконалення та новацій; масові, групові та індивідуальні форми історико-краєзнавчої позашкільної роботи є різноманітними, творчими та змістовними, являють собою засоби для полегшення сприйняття нової краєзнавчої інформації; форми історико-краєзнавчої позашкільної роботи потребують детальнішого висвітлення, що власне, буде розглянуто у наступних розділах дипломної роботи.

РОЗДІЛ 2

Масові форми позакласної історико-краєзнавчої роботи: зміст та особливості

2.1. Експедиції, походи, експедиції: очне дослідження краєзнавчих об'єктів

Діяльність юних дослідників-краєзнавців є клопіткою і нелегкою. Вивчення і осмислення історичних фактів стимулює розумову діяльність краєзнавців, робить їх ніби співучасниками історичних подій і таким чином забезпечує наслідування і спадкоємність поколінь. Це сприяє формуванню громадянської зрілості і активної життєвої позиції.

Об'єктами історично-краєзнавчої експедиції можуть бути як різні періоди історії краю в цілому, так і окремі населені пункти, споруди, пам'ятні місця.

На розкритті таких маловідомих і недостатньо досліджених процесів і подій минулого потрібно зосереджувати зусилля краєзнавців-істориків. Походи учнівської молоді сприяють більш глибокому вивченню та осмисленню історії країни і її окремих регіонів [17, с. 37].

Пошукова робота допоможе відновити у пам'яті людей імена національних героїв визвольного руху, світових війн, взяти під охорону пам'ятники і могили загиблих. За наслідками краєзнавчої роботи повинні створюватись краєзнавчі музеї, окремі експозиції, музеї національного одягу, побутово-етнографічні музеї [50, с. 8].

Усіх подорожі навчального спрямування проводяться шляхом формування зручних груп у різних організаційних формах: екскурсії, експедиції, походи.

Екскурсія – це колективне відвідування учнівською та студентською молоддю визначних місць з освітньою, навчально-виховною, науковою чи розважальною метою [18, с. 34].

Експедиція – це подорож, що проводиться з метою вивчення історії рідного краю, довкілля, явищ соціального життя, світової цивілізації, географічних,

етнографічних, історичних об'єктів та їх дослідження з використанням технічних засобів пересування або ж без них [14, с. 34].

Походи – це подорож організованої групи учнівської та студентської молоді з використанням активних форм пересування за визначеним маршрутом, під час проходження якого можливе подолання природних перешкод: перевалів, порогів, печер тощо різних категорій та ступенів складності (далі – туристсько-спортивні походи) [13, с. 228].

Суть краєзнавчо-туристичної роботи в школі полягає в тому, щоб відшукати, обґрунтувати і розкрити взаємозв'язки сукупних особливостей, зосереджених на досліджуваній території, і створити комплексну, інформаційно-доступну картину життя рідного краю у природно-історичному і соціально-економічному відношеннях [13, с. 228].

Об'єктом краєзнавчо-туристичної діяльності є сукупність (комплекс) географічних об'єктів і явищ суспільного життя та їх взаємозв'язків на певній території. Виходячи із навчально-виховних завдань школи, краєзнавчо-туристична діяльність характеризується трьома основними функціями, з яких випливають основні аспекти педагогічної мети: навчально-освітній, формування практичних вмінь і навичок [12, с. 158].

Принципи позашкільної туристично-краєзнавчої роботи визначають такі:

- ідейно-моральна спрямованість. Діяльність юних краєзнавців підпорядкована завданням відродження духовності і національної свідомості, формуванню високої громадянськості;

- науковість передбачає уникнення в проведенні краєзнавчої роботи (незважаючи на доступні для учнів методи дослідження) спрощення, поверховості і схематизму;

- комплексність і систематичність. Краєзнавче навчання має здійснюватись одночасно за всіма напрямками і протягом року;

- плановість і наступність у роботі. Розпочинаючи краєзнавчо-екскурсійну роботу слід мати продуману програму досліджень і складені на певні відрізки часу деталізовані календарні плани. Краєзнавчою роботою слід займатися безперервно. Вивчення ряду природних та соціально-економічних

явищ потребує тривалого часу, бо, чим довше триватимуть спостереження, тим достовірніші будуть результати. Наступність у краєзнавчій роботі здійснюється встановленням зв'язків між різновіковими краєзнавчо-туристськими об'єднаннями школярів;

- зв'язки туристсько-краєзнавчої роботи з навчально-виховними цілями школи полягають у тому, що з одного боку, результати краєзнавчих досліджень використовуються на уроках, а з другого – під час програмних екскурсій, спостережень, практичних робіт на місцевості тощо. Розв'язуються завдання дослідження особливостей природи, господарства, історії та культури рідного краю;

- оптимальне поєднання туристсько-краєзнавчої роботи із суспільно корисною діяльністю досягається за рахунок тісного зв'язку школи з місцевими організаціями, науковими установами і навчальними закладами;

- поєднання дитячого самоврядування з педагогічним керівництвом туристсько-краєзнавчою роботою. Самоврядування учасників краєзнавчої роботи полягає в самостійному вирішенні учнями під керівництвом учителів усіх організаційних питань проведення пошукової роботи і оформлення матеріальних результатів дослідження;

- популяризація туристсько-краєзнавчої роботи школи полягає в тому, що результати досліджень повинні бути відповідним чином оформлені і експоновані для широкої громадськості [37, с. 52].

Одним із видів позакласної історично-краєзнавчої роботи є організовані екскурсії. Екскурсія є формою організації педагогічного процесу, що спрямована на вивчення учнями поза межами школи і під керівництвом учителя об'єктів та історичних процесів через безпосереднє їх сприймання. Об'єктом екскурсії є історичні споруди, пам'ятки архітектури, заповідники, місця діяльності історичних постатей, місця захоронення, музеї та інші фізичні об'єкти, які мають історичну цінність.

Педагог А. Панчук зазначає: «Попри те, що сьогодні здійснюється постмодерний аналіз виховання, обґрунтовується і вибудовується система ідеалів, цінностей, дискутується питання щодо доцільності та значущості форм

і методів виховного впливу на дітей та молодь, виховний потенціал екскурсій визнається беззаперечно» [26, с. 149].

Найважливіше значення екскурсій – це можливість ознайомити учнів з осередком, в якому творилась історія народу та країни, отримати нові враження від поданої інформації та освоїти її.

Екскурсії мають велике пізнавальне й виховне значення. Вони розширюють і поглиблюють знання учнів. Учні бачать реальні об'єкти історичної спадщини: пам'ятки архітектури, що зв'язані з конкретними подіями, видатних постатей, пов'язаних з цією архітектурою, дістаючи уявлення про динамічний розвиток історичних подій, що відбувалися у рідному краї століттями тому [28, с. 157].

Під час екскурсій раніше одержані поняття про окремі організми та явища зливаються в ширше поняття про природу. Безпосереднє спілкування з природою, пізнання її явищ не тільки дають учням конкретні, правильні біологічні поняття, а й мають велике виховне значення.

Спостереження під час екскурсій при належному управлінні учителя сприяє утворенню первинних уявлень про події минулого, взаємозв'язки між минулим і теперішнім, про необхідність охорони та відтворення архітектурних пам'яток на національного надбаня. Учням пропонується роздивитися той чи інший об'єкт та самостійно навести у приклад подію, дату чи термін, який запам'ятався їм з уроків історії чи рідного краю. Школярі виявляють безпосереднє бажання проявити свою уважність через вивчення історико-краєзнавчих деталей [29, с. 152].

Безпосередній контакт з об'єктами історичної спадщини є невичерпним джерелом високих моральних почуттів, де кожен крок пов'язаний з проблемами охорони та збереження архітектурних пам'яток, зокрема: як поводитися, щоб зберегти красу та багатство історичної пам'ятки для тих, хто прийде сюди завтра; на даний час в Україні безліч об'єктів культурної спадщини перебувають в стані занепаду; на жаль, одиниці з них реставрують та відновлюють [36, с. 3].

Методи проведення екскурсій привчають учнів орієнтуватися на місцевості, спостерігати, порівнювати, встановлювати зв'язки між історичними

подіями, знаходити потрібні об'єкти, набувати навичок самостійного збирання матеріалу для подальшого опрацювання – елементарного дослідження історичних подій [29, с. 152].

На екскурсіях збирають матеріал, що використовується у майбутньому на уроках, позаурочних і позакласних заняттях. При цьому набуваються навички збирання інформації шляхом очного спостереження за пам'ятками.

Уточнення й розширення історичної термінології, виховання наукового світогляду, критичного мислення, естетичних та патріотичних почуттів, набуття умінь спостерігати – усі ці уміння вчителів необхідно розвивати у своїх учнів під час проведення екскурсій.

На нашу думку, така форма позашкільної історико-краєзнавчої роботи виховує школярів у іншій, відмінній від шкільної обстановки, в процесі незвичайної пізнавальної діяльності. Ключовою залишається активна форма пізнання світу, тому до них ставляться такі високі вимоги.

Визначають такі принципи екскурсійної роботи: доступність екскурсійного матеріалу (за розумінням екскурсантами і за спогляданням); принцип предметної наочності, адже учні мають змогу сприймати події та пам'ятки історичної спадщини в натуральному вигляді; зв'язок екскурсійної тематики зі знаннями і уявленнями учнів; використання зв'язків між предметами: географією, історією, народознавством, краєзнавством, літературою; формування логічного мислення; виховання патріотизму, любові до рідного краю; принцип систематичності, що сприяє засвоєнню певної системи знань [45, с. 62].

За характером виокремлюють такі види екскурсій: музейні; екскурсії в природу; екскурсії за певним маршрутом; екскурсії на виробництво [45, с. 62].

В позашкільній роботі за місцем визначення екскурсії класифікують так: вступна екскурсія, що проводиться перед вивченням відповідної теми з метою підготовки учнів до її сприйняття, щоб викликати інтерес, дати імпульс подальшим заняттям; урок-екскурсія (або заняття-екскурсія), що розкриває новий матеріал з опорою на експонати; підсумкова екскурсія, що проводиться після попереднього вивчення матеріалу і закріплює його [46, с. 96].

За тривалістю екскурсії можуть бути одноденними і багатоденними (походи), за способом пересування – активними (пішки, на лижах, велосипеді, човні) і пасивними (поїздом, автобусом), за кількістю учасників – груповими (до 20 чоловік) і масовими (більше 20 чоловік) [46, с. 96].

Серед туристично-краєзнавчої роботи хочемо виокремити походи, як окремий вид навчальної діяльності. На противагу екскурсіям, походи відрізняються об'ємами дослідження, охоплюючи декілька тематик, і часто стають багатоденними мандрівками, що потребують ретельної організації.

Основним завданням при підготовці до туристського походу є формування групи. Від її складу залежить не тільки вибір маршруту і способу пересування, але й успішне його проведення [47, с. 124].

Окремої уваги заслуговує детальне вивчення території маршруту з різних наукових позицій. Бажано вивчення питань з географії, історії, археології, геології, етнографії, архітектури тощо доручати окремим учням, залежно від їхніх інтересів, залучивши до цієї справи всіх учасників походу. Це сприяє як поглибленню знань з різних наук, так і кращому сприйманню всього того, що вони побачать і пізнають під час екскурсійної подорожі [41, с. 223].

Отже, краєзнавчо-туристична діяльність сьогодні являє собою об'єктивну потребу навчальної програми пов'язувати виховний процес з навчанням та актуальними питаннями соціального життя суспільства, культурно-духовного відродження народу України, а також підготовкою учнів до суспільно-корисної діяльності.

За визначенням сучасних вітчизняних педагогів, краєзнавство у поєднанні з туризмом – це організована під керівництвом учителя багатогранна навчально-освітня, пошуково-дослідницька та суспільно-корисна діяльність школярів у процесі комплексного вивчення рідного краю. Найбільш ефективною буде краєзнавчо-туристична роботи саме тоді, коли вона буде заздалегідь спланована, зорієнтована на навчально-виховні завдання школи чи позашкільного гуртка, послідовна, пов'язана з життям, а її методи відповідатимуть віковим особливостям учнів [41, с. 223].

Туристсько-краєзнавча робота займає ключове місце в національно-патріотичному вихованні молодого покоління, а організація масштабних навчально-виховних заходах для учнівської молоді допомагає зберігати та примножити традиції, звичаї, обряди народу, сприяє вихованню в учнів національної самосвідомості.

З'ясовано, що туристично-краєзнавча діяльність у школах є однією з найпопулярніших в учнівському середовищі. Це підтверджується значною кількістю гуртків, що забезпечують національно-патріотичне виховання молодого покоління, а також кількістю учасників гуртків, що систематично їх відвідують (див. Додаток В).

Практичне значення у навчальному процесі має самодіяльність учасників краєзнавчої роботи, яка полягає в самостійному вирішенні учнями під керівництвом учителів усіх організаційних питань проведення пошукової роботи і оформлення матеріальних результатів очного дослідження історично-краєзнавчих об'єктів. Тобто, мається на увазі, вирішення питань щодо пошуку краєзнавчої літератури дотичної до теми екскурсії чи походу, пошуку маршрутних карт, їх вивчення, а також дослідження архівної інформації, що матиме практичний застосунок у проведенні екскурсії, походу, експедиції.

До прикладу, для нашого Прикарпатського регіону, популярним маршрутом є краєзнавчо-туристична поїздка до міста Коломия. Викладач-організатор з метою залучення учнів до організаційного процесу може запропонувати школярам самостійно провести роботу зі збору історичних матеріалів щодо пам'яток, які будуть відвідані згідно з маршруту екскурсійної групи. Для нашого прикладу можливі наступні завдання: історичний екскурс від заснування міста до сучасності; опис життя містян століття тому (із архівних свідчень очевидців); історія створення єдиного в Україні музею Писанки (Музею писанкового розпису); дослідження архітектурних пам'яток старого міста тощо.

Отже, популяризація краєзнавчо-туристичної роботи школи полягає в тому, що результати досліджень якнайкращим чином впливають на роботу школяра-індивіда, так і на туристичну групу в цілому. Виступаючи складовою

позакласної краєзнавчої роботи, екскурсії, походи і експедиції в першу чергу покликані вирішувати важливі соціальні завдання, пов'язані з вихованням та освітою підростаючого покоління засобами туристсько-краєзнавчої діяльності.

2.2. Колективна учнівська співпраця через шкільні олімпіади, вікторини, конференції, краєзнавчі ігри

Незважаючи на те, що екскурсії, походи, експедиції є найпопулярнішими та охоплюють найбільшу кількість людей, не поступаються їм у якості засвоєння матеріалу й інші форми позакласної історико-краєзнавчої роботи: шкільні олімпіади, вікторини, конференції, ігри. Останні мають ряд власних недоліків та переваг, які ми будемо досліджувати.

Отож, ознайомлення з формами історико-краєзнавчої роботи, а саме шкільними олімпіадами, вікторинами, конференціями, краєзнавчими іграми, розпочнемо із загальних визначень.

Шкільна олімпіада – це різновид інтелектуальних змагань на освітньому просторі України, покликаний заохотити учнівську молодь до вивчення історико-краєзнавчих матеріалів. Шкільні олімпіади з історії проводяться відповідно до наказу Міністерства освіти і науки України під патронатом місцевих органів освіти [31, с. 11].

Зазначимо, що у Положенні про Всеукраїнські олімпіади основними завданнями учнівських олімпіад з базових і спеціальних дисциплін, конкурсів фахової майстерності, конкурсів-захистів науково-дослідницьких робіт і турнірів встановлено розвиток творчо-пошукового самовдосконалення дитини, учнівської молоді, виявлення та розвиток обдарованих учнів та надання їм допомоги у виборі професії, залучення їх до навчання у вищих закладах освіти країни, формування творчого покоління молодих науковців та практиків для різних галузей суспільного життя, підвищення інтересу до поглибленого вивчення базових, спеціальних та фахових дисциплін, прищеплення широким колам учнівської молоді навичок дослідницької роботи, пропаганда досягнень науки та новітніх технологій [30, с. 29].

Положення твердить, що Всеукраїнські олімпіади з навчальних предметів, зокрема історико-краєзнавчих дисциплін повинні відбуватися у чотири етапи, які традиційно позначають римськими цифрами: шкільні (I), районні (II), обласні (III) олімпіади та фінальний, власне Всеукраїнський, IV етап [38, с. 116].

Розпочинається олімпіада на I етапі (шкільна олімпіада з історично-краєзнавчих дисциплін) проводиться у кожному навчальному закладі окремо за власними завданнями, які укладають спеціальні циклові комісії з історико-суспільних дисциплін. Порядок проведення та особливості організації предметно-методичних комісій та журі, а також відбір учасників I етапу олімпіад, визначається та затверджуються наказами керівника навчального закладу. Зазвичай до участі в цьому етапі допускаються усі бажаючі учні 5–11 класів. Звіти проведення I етапу олімпіад з навчальних предметів навчальні заклади подають у визначені строки до організаторів II етапу відповідно до територіального розміщення [38, с. 116].

Впродовж наступного II етапу олімпіади проводиться відбір учасників в межах об'єднаних територіальних громад. Цей етап проводиться під керівництвом територіальних управлінь (відділів) освіти – для організації олімпіади створюється відповідний наказ, який затверджує організаційні комітети, предметно-методичні комісії та експертів-консультантів, а також завдання для виконання учасниками. На II етапі кожна зі шкіл відповідної територіальної одиниці зазвичай має обмеження на кількість учасників відповідно до успіхів її учнів на II етапі попереднього року. До участі в II етапі допускаються лише ті учасники, що визначені як переможці I етапу в своєму навчальному закладі. Цей етап проводиться серед учнів 6–11 класів. Звіти проведення II етапу олімпіад з навчальних предметів подаються до оргкомітетів III етапів у визначені строки відповідно до територіального розміщення [14, с. 31].

Наступний III етап учнівських олімпіад проводиться серед учнів, областей та м. Києва. До участі в III етапі допускаються лише ті учасники, що включені до заявки за результатами II етапу в своїй територіальній громаді чи

місті. Завдання III етапу розробляються провідними спеціалістами з питання історично-краєзнавчих дисциплін відповідної територіальної одиниці, можливе загальне використання спільних завдань. За результатами III етапу проводиться відбір учнів на відбірково-тренувальні збори з подальшою підготовкою та відбором на IV (заключний) етап олімпіади. Проводиться серед учнів 7–11 класів. Звіти про проведення III етапу Всеукраїнських учнівських олімпіад з історії, заявки на участь команди у IV етапі Всеукраїнської учнівської олімпіади оргкомітети надсилають до Інституту та оргкомітетам Всеукраїнських учнівських олімпіад (за місцем проведення) [11, с. 243].

Останнім є заключний IV етап, який проводиться щороку наприкінці в одній з областей України, часто одночасно з кількох предметів у різних населених пунктах. Учні беруть участь у цьому етапі у складі команд: 24 команди областей та міста Києва. Вікові обмеження для учасників також визначає Міністерство освіти і науки України [11, с. 243].

Підсумуємо, що з метою вдосконалення практики проведення в Україні інтелектуальних змагань, які сприяють розвитку творчого потенціалу молоді, Міністерством освіти і науки України створено методичні рекомендації, що підготовлені відповідно до чинного Положення про Всеукраїнські учнівські олімпіади з історико-краєзнавчих дисциплін, краєзнавчі турніри, конкурси-захисти науково-дослідницьких робіт та конкурси фахової майстерності, розроблені у відділі роботи з обдарованою молоддю Інституту інноваційних технологій і змісту освіти [11, с. 243].

Також, зі свого боку, можемо запропонувати ряд практичних застосувань у роботі з школярством. На нашу думку, проведення шкільних олімпіад повинно відбуватися у досить невимушеній атмосфері, де перевагу надають комунікації та обміну досвідом. Хочемо наголосити, що таке організаційне середовище сприятиме зниженню стресу учнів перед написанням конкурсних робіт олімпіад, а також перенесе акцент з конкурентної боротьби на особистісний розвиток та здобуті знання. Наприклад, організаційні моменти олімпіади можна розпочати зі знайомства між учасниками олімпіади та

проведення командної гри «Брейн-ринг» чи гри «Питання-відповідь», організовані на історико-краєзнавчу тематику.

Недоліком такої форми є довга організаційна підготовка, залучення великої кількості дітей та затрати часу та фінансових ресурсів. Не всім підходить олімпіади-змагання, оскільки в багатьох дітей на фоні довготривалої підготовки до конкурсу виникає стрес, роздратованість, розгубленість та хвилювання. Педагогам варто звернути увагу на емоційно-психологічний стан учні, під час підготовки та проведення змагань у формі шкільної та міжшкільної олімпіади [17, с. 37].

Шкільна вікторина – це вид гри, що полягає у відповідях на усні чи письмові запитання з різних галузей знань, зокрема з історико-краєзнавчих дисциплін [19, с. 10].

Вікторини в основному відрізняються правилами, що визначають черговість ходу, тип і складність питання, порядок визначення переможців, а також винагороду за правильну відповідь.

Історико-краєзнавчі вікторини – окремий вид вікторини, основу якого склали вивчення та освоєння історичного матеріалу, поданого вчителем чи отриманим в результаті пошукової роботи учнями. Перевагами такої форми історико-краєзнавчої роботи є те, що вікторини потребують невеликі затрати часу для підготовки, розраховані на певну кількість людей, здебільшого групу. Вид занять такий як вікторини як найкраще підходить для учнів середнього шкільного віку.

Краєзнавчі навчальні ігри – це різновид гри, орієнтований як на фізичні та на розумові навички, основою якого є пізнання історичних подій та персонажів. Психолог С.Т. Шацький вважав, що гра – це життєва лабораторія дитинства. Ніщо так не приваблює людей як гра. Людям подобається грати, вони пізнають оточуюче середовище через гру. Завдяки грі виробляються важливі фізичні, моральні, вольові, організаторські навички. Гру розглядаємо як метод навчання і як форму організації дозвілля [16, с. 64].

Зазначимо, що ігри-дозвілля умовно можна поділити на два види: творчі ігри (сюжетно-рольові, конструкторські, ігри-драматизації, ігри-жарти) та ігри

за встановленими правилами (хороводні, рухливі, настільні, спортивні) [16, с. 64].

Практичне застосування краєзнавчих ігор та вікторин у закладах освіти є поширеним явищем. Вважаємо, що важливим елементом реалізації краєзнавчої гри є розвинена увага та логіка. У свою чергу, хочемо запропонувати такі навчальні ігри для школярів: гра «Історична мозаїка», в якій учні повинні відгадати історичну особу за допомогою певної кількості підказок, пов'язаних із життям та діяльністю цієї особи; гра «Весела абетка», суть якої полягає в тому, щоб на запропоновану букву назвати якомога більше історичних та краєзнавчих термінів та понять, паралельно їх пояснюючи; гра «Історичний ребус» – полягає в тому, щоб учні самостійно зашифрували історичні терміни та поняття, а згодом разом з групою їх розгадували.

Тож, краєзнавчі ігри універсальна форма історико-краєзнавчої роботи яка підходить як для роботи з дітьми, так і дорослими. Під час гри виникає захоплення та зацікавлення, яке чудово допомагає справлятися з поставленими завданнями. Психологами неодноразово наголошувалося про необхідність навчальних занять у формі гри. Вони вважають, що під впливом раціонально організованої навчально-ігрової діяльності позитивні зміни особистості відбуваються ефективніше [23, с. 120].

Краєзнавча конференція – важливий засіб пропаганди науково-популярної історико-краєзнавчої літератури, важливість історичних подій краю та проблеми сучасності внаслідок історичних віх серед учнів, який допомагає їм глибше зрозуміти надбання та проблеми істориків і краєзнавців та прищеплює інтерес до вивчення історичко-краєзнавчої інформації. Конференції проводять на матеріалі одного або кількох доповідей, однієї теми чи багатьох дотичних тем, з окремої літературної або наукової проблеми [58, с. 352].

Залежно від типу конференцій та індивідуальних особливостей читацького колективу визначають структуру її проведення. У 5–7 класах вона наближається до бесіди, під час якої учні висловлюють своє ставлення до конкретної історичної події, читають уривки спогадів очевидців, ставлять інсценівки або переглядають діафільм, кінофільм. У старших класах учні

виступають з доповідями, повідомленнями, в яких розмірковують про моральні риси, якості та вчинки історичних персон, аналізують історичні особливості творів [56, с. 430].

Краєзнавча конференція – не підійде для роботи з дітьми молодшого шкільного віку, але для старшокласників може стати чудовим інструментом комунікації. Важливо, що учні залучені не тільки як слухачі: їх залучають до пошуку історичних джерел, вивчення подій краю, формування та виклад доповіді. Водночас викладачі допомагають своїм учням справлятися з поставленими завданнями та домогтися очікуваного результату [58, с. 352].

Зазначимо, що конференція досить типовий вид позакласної історико-краєзнавчої роботи, проте для кращого сприйняття інформативності конференції необхідно урізноманітнювати та ілюструвати виклад матеріалу. Наприклад, можемо запропонувати використання цифрових технологій: зображення створені за допомогою комп'ютерної графіки чи роздруківки зроблені на 3D-принтері. Використання новітніх технологій покращить засвоєння викладеного у конференції матеріалу та дозволить донести меседж доповідача до слухача.

Отже, форми позакласної історико-краєзнавчої роботи, такі як шкільні олімпіади, вікторини, конференції, ігри, є важливими і незамінними інструментами у роботі педагога з учнями під час позакласних чи позаурочних занять. Вони дають змогу не тільки вивчити та освоїти поданий матеріал, а зроби власний вклад в підготовку та організацію конференції, олімпіади чи гри.

Правильно організоване заняття з дітьми зробить вивчення історико-краєзнавчого матеріалу цікавим та пізнавальним, заохотить дітей до співпраці та спонукатиме до глибшого вивчення історії рідного краю.

2.3 Історико-краєзнавча робота за допомогою літературних вечорів, позакласних масових читань, зустрічей з учасниками подій

Зважаючи на те, що екскурсії, походи, експедиції, а також шкільні олімпіади, вікторини, конференції, ігри є першочерговими у їхньому залученні як вчителями, так і учнями, все ж є інші форми групової позакласної історико-

краєзнавчої роботи. Серед них – літературні вечори, позакласні масові читання та зустрічі-ранки з учасниками історичних подій. Останні мають власні недоліки та переваги, які допоможуть зорієнтуватися щодо доцільності використання для шкільної молоді.

Літературні вечори – важлива складова позакласної освіти в школі, мета якої – формування гуманістичної особистості з розвинутою логікою та самостійним критичним мисленням, базою отриманих знань та вмінням ними користуватися [53, с. 110].

Літературно-краєзнавчий вечір спрямований, в першу чергу на вивчення краєзнавства з опорних рукописів місцевих авторів на: поглиблення й поширення отриманих на уроках історії знань про край та закріплення навичок пошуку інформації; сприяє підвищенню загальнокультурного рівня розвитку учнів та збагаченню їх краєзнавчого кругозору; впливає на думки й почуття школярів, спонукає замислитися над проблематикою Батьківщини, ставленням до суспільства і людей; розвиває творчо-пошукові можливості дітей та їхні організаторські здібності; удосконалює володіння інформацією історико-краєзнавчого спрямування [36, с. 3].

У процесі підготовки позашкільного вечора здійснюється закріплення низки навичок, зокрема навички самостійного збору інформації з книг, каталогів, довідниково-енциклопедичної літератури, збору та систематизації краєзнавчого матеріалу, підготовки доповідей та виступів, зображення історичної спадщини, біографічні нотатки про відомих людей [34, с. 24].

Спільна справа сприяє об'єднанню колективу, підвищує відповідальність учнів за доручення, розвиває вміння аналізувати, зіставляти, робити висновки, критично ставитися до своєї і чужої діяльності, успіхів та прорахунків. При організації літературно-краєзнавчого вечора слід враховувати принципи: масовості, що передбачає охоплення широкої учнівської аудиторії, а не орієнтацію на вибраних, обдарованих дітей; колективізму, що виявляється при розподілі доручень між динамічними організаційними групами та способом їх виконання, а також у загальному звіті учасників вечора за спільну справу перед глядачами; зв'язку урочних та позакласних занять, котрі повинні зумовлювати і

взаємодоповнювати одне одного; відповідність віковим особливостям учнів, з огляду на які визначається зміст і форма вечора; добровільної участі та зацікавленості, яка підтримується індивідуально значущою темою літературно-краєзнавчого вечора, а також оптимальним розподілом доручень, що враховують здібності учнів [33, с. 56].

Зауважимо, що проведення вечорів доцільно планувати в межах півріччя або й цілого навчального року: на якісну підготовку одного такого заходу потрібно місяць півтора. Якщо цей термін буде зменшено, то школярі не встигнуть без шкоди для навчання виконати доручену їм справу, а відтак більша частка роботи ляже на плечі вчителя [34, с. 24].

Також, при підготовці вечорів трапляються й інші недоліки, зокрема ставлення до нього як до чергового заходу, насамперед розважального, непродуманий підхід до вибору теми літературно-краєзнавчого вечору, що не викликає інтересу у школярів. Також буває, що до підготовки вечора залучають одних і тих же учасників, а решті їх однокласників призначена роль пасивних спостерігачів, що абсолютно не стимулює їх активну діяльність [32, с. 8].

До слова, літературно-краєзнавчі вечори найкраще підходять для дослідження творчості письменників, поетів та літераторів краю, оскільки знайомлячись з їхньою творчістю, школярі мають можливість вивчати краєзнавство фактично з «перших уст». Часто творчість відомих людей присвячені їхньою рідному краю, отож є доречним при вивченні історичних чи культурних особливостей регіону.

Позакласні масові читання – вечори-читання, програма яких включає наукове читання творів одного чи різних письменників рідного краю чи наукової публіцистики з паралельним коментування актуальних тем. Проводяться вони нечасто, оскільки потребують підготованої аудиторії, що має достатній рівень науково-публіцистичної освіти і здатна буде сприйняти прослухані твори з коротким коментарем [33, с. 56].

Зазначимо, що основною мета такого вечора є широке знайомство слухачів із безпосередньою діяльністю науковця-публіциста, сприяти

глибшому осмисленню його індивідуального світогляду та осмислення теми краєзнавства у його працях [21, с. 138].

Формами тематичного вечора у літературно-краєзнавчій вітальні можуть бути також вечір-оповідання, вечір-диспут, літературно-краєзнавча вітальня [21, с. 138].

У шкільній практиці трапляється, що доповідь на літературно-краєзнавчому вечорі сприймається як офіційна частина заходу, щось нудне й нецікаве, а активна сценічна програма – як довгоочікувана розвага. Відтак дуже важливо, аби ці дві частини складали єдине ціле й були пройняті однією ідеєю. Художня програма вечора може включати декламацію, виконання уривків краєзнавчого рукопису, дотичного до теми вечора, що за настроєм і тематикою підносять головну думку автора книги, демонстрацію кінофрагментів, діапозитивів, фотографій, коротких відеороликів тощо [10, с. 516].

Сценарії краєзнавчих вечорів – це, власне, позашкільні заняття, що включають розмови про відомих людей краю, про особистість через призму історичних подій: читання уривків історичної прози, розповідей та цитування відомих науковців краю, створення відповідної атмосфери за допомогою декорацій, старовинних фотокарток, оформлення композиційної побудови краєзнавчого вечора. Матеріал для сценарію вибирається з літературних, краєзнавчих, історичних та науково-популярних джерел, газет та журналів, енциклопедичних видань, рукописів місцевих дослідників та біографічних нарисів [15, с. 64].

На нашу думку, використання таких форм позакласної історико-краєзнавчої роботи допоможе полегшити навчання дітей будь-якого шкільного віку. Рухливі ігри допомагають вивільнити енергію та полегшити освоєння нового історичного матеріалу або закріпити отриманий на уроках історії. Якість проведеного позашкільного заняття у формі літературно-краєзнавчого, літературного вечора, масового читання залежить від організаторських вмінь викладача, зацікавленості учнів, доступності програми вечора та сприяння усіх учасників масових зібрань.

Ранки-зустрічі, літературні вікторини та інші засоби масовою роботи у формі гри практикують у роботі з молодшими школярами. Зустрічі з відомими людьми краю влаштовують переважно для середнього та старшого шкільного віку [14, с. 31].

Зустрічі-ранки з учасниками історичних подій – це одна з форм масової позашкільної освіти, основна мета якої – формування гуманістичного погляду на особистість, що була у центрі історичних подій, розвиток логіки та самостійного мислення, щодо пересказаних учасниками подій, розширення бази отриманих знань та вмінням застосовувати їх на практиці [20, с. 10].

Важливо, що ранки-зустрічі з учасниками історичних подій можуть стати чудовим способом закріпити отримані на уроках історії знання. Така форма масової позакласної роботи дозволить учням отримати унікальну можливість – вживу поспілкуватися з людиною, яка на власному досвіді відчула згадані події та готова ним поділитися [30, с. 29].

Організація масового заходу такого плану потребує гнучкості усіх організаційних моментів, важливо заздалегідь підготувати питання, які можна поставити запрошеним гостям, враховуючи толерантність до можливих травматичних пережитих подій, якихось особистих втрат чи негативного досвіду. При організації зустрічі з учасниками історичних подій, вважається, в першу чергу, повинні бути залучені учні старшого шкільного віку, які можуть сконцентровано слухати гостя, аналізувати та задавати змістовні питання, мають власну думку стосовно подій, вміють формувати своє бачення дій, аргументуючи та відстоюючи власну думку [25, с. 107].

Тож, вважаємо, що ранки-зустрічі з учасниками історичних подій, є чудовим способом засвоєння інформації та опанування нових навичок, зокрема аналізу та комунікації. Отримані нові знання школярі зможуть з легкістю інтегрувати у вивченні окремих історичних тем.

Не варто забувати, що освітнє і виховне значення таких зустрічей і бесід величезне. Відомості, отримані з розповідей і бесід учасників історичних подій, є цінними історичними джерелами, а опрацьовані учнями матеріали з доповненням очевидців є ґрунтовною науковою роботою.

Отже, в загальноосвітньому навчальному закладі необхідно поєднувати форми масової позакласної роботи – масові читання з літературно-краєзнавчими вечорами або літературно-краєзнавчі вечори з вечорами-зустрічами з відомими людьми краю. Таке симбіоз позакласних занять сприятиме різноманітності позашкільного заходу та інформаційної зацікавленості підростаючого покоління. Також рекомендуємо застосовувати пізнавальний мультимедійно-презентаційний контент, що допоможе таким заходам набути сучасного змісту.

РОЗДІЛ 3

Групові форми позакласної історико-краєзнавчої роботи серед школярства

3.1. Організація роботи учнівських гуртків і секцій

Організація роботи учнівських гуртків і секцій у функціонуванні позашкільної освіти складає найважливіший частину освітнього позашкільного простору. Позашкільна навчальна робота з дітьми сьогодні – це робота спрямована на доступність у масах, якість освітнього процесу, закріплення отриманих знань, а також стимулює вихованців на здобуття знань, умінь і навичок за інтересами, допомагає забезпечує потреби особистості у творчій самореалізації та організації змістовного дозвілля.

Зазначимо, що Закон України «Про позашкільну освіту» (2000 р.) дає таке визначення терміну «гурток» (секція, клуб, творче об'єднання) – основна традиційна форма реалізації змісту позашкільної освіти і виховання учнів як у процесі вивчення окремого навчального предмета чи їх сукупності, так і різноманітних інтегрованих курсів у межах навчальних програм, затверджених Міністерством освіти та науки України чи адаптованих навчальних програм» [2].

Сутність гуртка полягає у комунікації дітей та учнівської молоді, добровільності, спільності інтересів, спрямованості на певний вид навчальної та практичної діяльності; середовище, де забезпечуються умови інтелектуального, духовного і фізичного розвитку дітей, реалізація їхнього творчого потенціалу в галузі позашкільної освіти і виховання та створюються комфортні умови соціальної адаптації до умов реального життя [8, с. 169].

Звернемось до статті 5 Закону України «Про позашкільну освіту», у якій характеризується структура позашкільної освіти та одиниці, які її утворюють, а саме позашкільні навчальні заклади та інші навчальні заклади як центри позашкільної освіти в позаурочний час, до числа яких належать: загальноосвітні навчальні заклади незалежно від підпорядкування, типів і форм власності [2].

Відповідно до напрямів діяльності гуртка, групи та інших творчих об'єднань класифікуються за такими рівнями: початковий рівень – це, здебільшого, творчі об'єднання, діяльність яких спрямована на загальний розвиток вихованців, фіксування проявів їхніх здібностей та обдарувань, спонукання до творчої діяльності; основний рівень – групові об'єднання, які різняться в залежності від інтересів учнів, дають їм знання, практичні вміння та навички, задовольняють потреби у професійній орієнтації; вищий рівень – це об'єднання, створені для розвитку та задоволення інтересами здібних і обдарованих вихованців [29, с. 152].

Відповідно до рівня класифікації визначаються мета і перспективи діяльності гуртків, груп та інших творчих об'єднань, їх чисельний склад, а також обирається програма.

Керівник гуртка (секції, студії) – це компетентний педагог-організатор, який комплектує склад гуртка та забезпечує його збереження протягом всієї творчої діяльності. Керівник краєзнавчого гуртка здійснює різноманітну діяльність, провадить навчання і виховання зорієнтоване на можливості індивіда, проводить педагогічно обґрунтований вибір форм, засобів та методів позакласної історико-краєзнавчої роботи, виходячи з психолого-фізіологічної, особливості вихованців; організовує роботу серед дітей з обмеженими можливостями розвитку, створює умови для цілісного розвитку творчої особистості, виявляє і підтримує талановитих та обдарованих дітей, сприяє розвитку і формуванню їх професійних інтересів; бере безпосередню участь у створенні та застосуванні спеціальних навчальних програм із впровадженими новітніми освітніми технологіями щодо навчання й виховання [30, с. 58].

Крім необхідних професійних навичок керівник гуртка зобов'язується володіти відповідно законодавчою базою – законодавчими та нормативно-правовими актами: Конституцією України, Законами України «Про освіту», «Про загальну середню освіту», «Про позашкільну освіту», Конвенцією про права дитини, Державною цільовою соціальною програмою розвитку позашкільної освіти на період до 2029 р., Положенням про позашкільний навчальний заклад та ін.; програмно-методичними матеріалами і документами

щодо проведення педагогічного процесу відповідно до напрямку діяльності (соціокультурного, художньо-естетичного, дослідницько-експериментального, науково-технічного, туристсько-краєзнавчого). Важливим є те, що куратор гуртка чи секції мав інші базові знання, зокрема володів змістом закономірностей особистісного розвитку та вікових особливостей дітей, основами педагогіки, психології, фізіології, гігієни, базових дисциплін в об'ємі загальноосвітньої школи; основами педагогічної етики; державною мовою відповідно до чинного законодавства про мови в Україні [1].

Згідно законодавства та «Типового положення про атестацію педагогічних працівників» керівник гуртка, секції, студії, клубу за інтересами, творчого об'єднання повинен пройти відповідну атестаційну комісію, яка здійснюється, як правило, раз у п'ять років. За результатами атестації їм встановлюються відповідні розряди та кваліфікації [1].

Здобуття позашкільної освіти ґрунтується на принципі добровільності вибору типів закладів та видів діяльності, а також здійснюється за участю батьків або осіб, які їх замінюють, трудових колективів, громадських організацій, товариств, фондів [8, с. 169].

На нашу думку, гурток є найбільш гнучкою груповою формою історико-краєзнавчої позакласної роботи, оскільки найчастіше стає організаційним центром цілої низки позакласних заходів та підходить абсолютно усім індивідам.

Зазначимо, що відносно висока оцінка позашкільної гурткової роботи не випадкова – гурток дозволяє поєднати, використовувати і удосконалити різноманітні форми позакласної історико-краєзнавчої роботи та, не тільки, закріпити шкільні знання, на яких базується гурток, а і отримати нові, що не вивчаються на уроках або вивчаються узагальнено. Краєзнавчий гурток дає можливість організувати певний цикл занять окреслених конкретною темою чи методичною програмою, що використовується на постійній основі [12, с. 158].

Робота в гуртку трансформує учнів на активних помічників вчителя-організатора, як в проведенні позакласних заходів, так і уроків, розкриваючи в них лідерські якості, навички комунікації та роботи у команді. Після роботи

гуртка учні стають здатними самостійно організовуватись. Успіх роботи гуртка залежить від уміння, бажання, ініціативи і знань його керівника та усіх учасників процесу [45, с. 62].

На основі даних інформаційної таблиці «Етапи організації роботи гуртка (секції, клубу) на базах загальноосвітнього навчального закладу» (див. Додаток Б), можемо зробити висновок, що організація гурткової роботи у закладі загальної середньої освіти та закладі позашкільної освіти здійснюється безпосереднім керівництвом цих закладів, які беруть на себе прямі обов'язки щодо організації, проведення та результатів діяльності гуртка (секції, клубу).

Методика роботи історико-краєзнавчих гуртків здійснюється в двох напрямках: теоретичному (бесіди, лекції, доповіді, конференції, вікторини самостійна робота) і практичному (екскурсії, походи, експедиції) [52, с. 5].

Важливо, що керівник гуртка (вчитель історії, краєзнавства, народознавства, географії) забезпечує наукове і методичне керівництво гуртком: консультує учнів, рекомендує необхідну літературу, допомагає складати плани, пам'ятки вивчення теми, систематизувати, оцінювати і узагальнювати зібраний матеріал. Для якісної роботи гуртка слід виокремити приділення уваги до вибору тематики, визначення джерел і планування заходів [52, с. 5].

Особливістю організації роботи історико-краєзнавчого гуртка є те, що вирішення всіх організаційних питань спирається на самостійність та ініціативу дітей, однак, безперечно, спрямовуються вчителем. Соціолог Н.Н. Баранський стверджує, що вчитель в гуртку повинен бути авторитетним і тактовним «консультантом», який не повинен придушувати творчі ініціативи гуртка, але не має і самоусуватися [48, с. 96].

На нашу думку, керівник гуртка повинен вдало об'єднувати теоретичні та практичні заняття, проводити роботу цілеспрямовано, використовуючи групові форми роботи з індивідуальними, в тому числі використовуючи необхідні методи та прийоми роботи. Зазначимо, що підсумковий результат діяльності гуртка, перш за все, залежить від того, наскільки керівник обізнаний про індивідуальні особливості, інтереси та успішність гуртківців. Визначення

індивідуальних підходів у роботі гуртка сприятиме розвитку здібностей, знань та творчості учнів.

Організуючи й проводячи навчально-виховні заходи із гуртківцями, учитель повинен опиратися, насамперед, на прищеплення учням навичок найпростіших наукових досліджень та залучення їх до суспільно корисної праці, де кожен матиме змогу індивідуально себе проявити [48, с. 96].

Зазначимо, що для формулювання тематики гуртка не обов'язково використовувати готовий матеріал. На даному етапі більш важливою є самостійна робота учасників наукового краєзнавчого гуртка по виявленню, пошуку, збору, вивченню і подачі матеріалу та є цінним і привабливим в його діяльності. Узагальнена програма гуртка передбачає детальне вивчення рідного краю в цілому або окремих місцевих історичних об'єктів, а також вивчення конкретних історико-краєзнавчих тем [57, с. 204].

Історико-краєзнавчий гурток працює згідно затвердженого плану, який розглядається на загальних зборах гуртківців на початку навчального року. У плані роботи гуртка визначена основна мета та конкретні завдання на увесь навчальний рік, з урахуванням різноманітних форми його роботи: вечори-зустрічі з учасниками історичних подій, масові читання та літературні вечори, організація екскурсій, походів, експедицій, проведення конференцій, підготовка доповідей, проведення змагань у формі олімпіади, випуск стінгазет, перелік індивідуальних і групових досліджень, створення краєзнавчого куточка або музею, проведення підсумкового (звітнього) заходу та інші. В обов'язковому порядку вказують терміни і відповідальні за організацію гуртка і проведення масової роботи [57, с. 204].

Однак, основним методом якісної, а головне результативної діяльності гуртка є самостійна робота гуртківців, де кожен індивід, ураховуючи власні інтереси та інтереси групи, обирає тему і самостійно її вивчає. У підсумку роботи гуртка кожен з вихованців оволодіває певними уміннями і навичками дослідницької діяльності та активно ділиться новими навичками із товаришами [57, с. 204].

Вихованці історико-краєзнавчого гуртка можуть самостійно скласти бібліографію праць письменників, діячів науки, культури, політики чи просто відомих людей краю, які брали активну участь у творенні історії або стали очевидцями історичних віх, анотацію, попрацювати з каталогом, краєзнавчою науковою літературою, з документальними матеріалами та музейними архівами, скористатися науково-енциклопедичною літературою, записувати спогади очевидців, збирати краєзнавчий матеріал, користуватися логічними прийомами [56, с. 430].

Одним з найважливіших завдань історико-краєзнавчого гуртка є збір місцевих краєзнавчих матеріалів для подальшого використання їх в навчально-виховній роботі закладу позашкільної освіти. Гуртківці із великим задоволенням проводять збір матеріалу, пошуки історичних документів, фактів і відомостей, досліджують архіви та музейні експонати. Під час залучення певного робочого матеріалу з історії рідного краю організуються зустрічі і бесіди з учасниками історичних подій або інформативні доповіді, вікторини, ігри, покази фільмів та документальних відео [56, с. 430].

Пошук краєзнавчих матеріалів є надзвичайно важливим початковим етапом науково-дослідницької роботи учнів-краєзнавців, що надає можливість в подальшому зробити необхідні для висновки та узагальнити факти, відомості, які є підґрунтям для власного дослідження.

В подальшому, отримані записи розповідей і учасників чи очевидців історичних подій, відомості, знайдені у листуваннях, архівах та музейних документах, проведені спостереження, зібрані в екскурсіях, експедиціях, походах, поступово вивчаються, групуються по темах, систематизуються, обробляються і використовуються для підготовки учнівських доповідей, повідомлень, нарисів і виставок та для організації масових історично-краєзнавчих заходів [51, с. 3].

Отож, найважливішим завданням керівника залишається постійно формувати інтерес учнів до позашкільних занять, урізноманітнювати методи і прийоми роботи, об'єднувати теоретичні і практичні заняття та впевнено ними чергувати: лекції чи лекторії трансформувати під час проведення екскурсії,

прослуховування і обговорення доповідей, рефератів системно змінювати на краєзнавчі ігри та вікторини, перегляд кінофільму, слайдів та відео.

Вважаємо, що позакласне групове заняття допомагає дітям наблизитися до умов суспільної комунікації, стати співучасниками спільної корисної праці. Як показує досвід, організацію краєзнавчого гуртка потрібно починати з такого заняття, яке б зацікавило учнів. Це може бути краєзнавчий похід, краєзнавча вікторина, екскурсія.

Велике значення має пошукова та краєзнавча робота, що в процесі виховання учнів має однозначну перевагу. Окрім того, краєзнавча робота сприяє розвитку творчих інтересів гуртківців, розширює світогляд учнів, формує активну суспільну позицію, спонукає відстоювати власні думки та наукові досягнення.

Практичне застосування гуртків як форм позакласної історико-краєзнавчої роботи є досить поширене серед загальноосвітніх навчальних закладів і чудово поєднується з іншими формами роботи такими як екскурсії, експедиції, походи, літературні вечори, масові читання, вікторини, ігри, змагання та інші. Зі свого боку хочемо запропонувати у навчальних закладах ділити гуртківців за їхніми вподобаннями чи характерними особливостями. Це дозволить зробити гурткову роботу цікавішою та невимушеною, оскільки кожен буде займатися справою, яка йому до вподоби. Наприклад, дослідницьку діяльність історико-краєзнавчого гуртка можна розділити за історичним та культурно-краєзнавчим напрямками вивчення. Це допоможе організувати ширше дослідження та деталізувати його. Зокрема, для представлення отриманих у результаті дослідження матеріалів можна використати іншу форму позакласної роботи – конференцію, вечір-зустріч, або використати індивідуальні форми роботи: реферати чи доповіді. Вибір є досить великий і залежить від напрямків дослідження.

3.2. Лекторії як один із способів висвітлення конкретної краєзнавчої теми

Тематика роботи краєзнавчого гуртка тісно пов'язана з історичними темами. На уроках історії учні у вигляді короткої лекції отримують певну інформації з конкретно окресленої теми. Досить часто історичні лекції потребують набагато більше часу, а часові рамки шкільного уроку не влаштовують такий формат. У таких випадках, на допомогу вчителю та учням, зацікавленим у вивченні історії та краєзнавства, застосовують лекторій, як спосіб повною мірою висвітлити історико-краєзнавчу інформацію.

Лекторій – цикл лекцій, об'єднаних тематично або влаштованих для певного кола слухачів [51, с. 3].

Лекторій, як один із засобів проведення групової роботи охоплює порівняно велику кількість учнів та має ряд позитивних характеристик. Зокрема, лекторій сприяє виявленню та розвитку інтересів до вивчення історії та краєзнавства, поглиблює знання з цих дисциплін, збагачує інформацією, формує навички аналізу, вміння підбивати підсумки, робити короткі тези конспекти [43, с. 138].

На основі наведеного визначення лекторію, можемо виокремити основні завдання даної форми групової роботи: не дублюючи шкільну програму, логічно доповнити її, розширюючи і поглиблюючи знання з історії України; створити умови для розкриття потенціалу здібних учнів, які мають нахил вивчення та розроблення наукових робіт та бажають поглибити знання з історико-краєзнавчих дисциплін; залучити та зацікавити учнівську молодь перспективою досліджень рідного краю; ознайомити учнів з методами збору краєзнавчого матеріалу, виконання простих наукових досліджень; привернути увагу до проблеми малої історії, збереження пам'яток історії та культури, навчити цінувати історичні традиції свого народу [43, с. 138].

Головна мета лекторію, як форми групової роботи, полягає в тому, щоб навчити учнів орієнтуватись у загальних історичних процесах, зіставляти досліджувану подію чи явище з іншими, шукаючи між ними взаємозв'язок, використовувати набуті знання зіставляючи конкретні факти, порівнювати та

аналізувати, робити відповідні висновки. Ключовим фактором залишається виховання учнів у повазі до власної історії, любові до рідного краю [43, с. 138].

Лекторій, як позакласне заняття бажано проводити 2–3 рази на тиждень, доповнюючи їх навчальними презентаціями, практичними роботами, навчальним відео. Результат циклу лекцій залежить від кваліфікації та вмінь вчителя, що готує та подає цей матеріал, а також знань місцевої історії, вміння показати її значення, зацікавити дітей. На основі позакласних занять рекомендується практична індивідуальна робота з дітьми за обраними темами [44, с. 38].

Зазначимо, що лекторії у позакласній роботі мають цільовий характер, тобто очікуваний результат проведеної роботи залежить від загальної мети та інтересів групи. Лекторій – форма групової роботи, що належать до числа найпоширеніших як у закладах вищої освіти, та і в закладах загальної середньої освіти та закладах позашкільної освіти. Така форма проведення позашкільних заходів є типовою та рекомендується для роботи з старшими шкільними групами та студентством [42, с. 78].

У порівнянні з іншими формами позаурочної чи позашкільної роботи, мають значну перевагу в тому, що охоплюють значну кількість слухачів серед учнів. Даній груповій формі організації позакласної чи позашкільної роботи властиві наступні особливості: інформативність, масштабність, доступність, актуальність, суттєвий емоційний вплив. Лекторії можуть бути як пізнавальними, науково-публіцистичними, так і мати розважальний характер [42, с. 78].

Проте, актуальними залишаються і проблеми підготовки лекторію, як форми групової позакласної роботи. Важливо, що лекторій спонукав учнів-слухачів до наукової діяльності та підтримував активізацію цього процесу [53, с. 110].

Підготовка лекторію розпочинається з вибору головної теми. Тема лекторію найперша важлива складова: вона повинна бути дотичною до тем шкільних уроків, але не повторювати їх. Така вимога є беззаперечною,

оскільки, нова, правильно подана інформація буде цікавішою для учнів та, відповідно, краще сприйматиметься [51, с. 3].

Лекторій має циклічну форму, відповідно до якої кожна лекція, що складає цей цикл наповнена детальними описами та інформацією з конкретною тематикою. Для підготовки лекторію знадобиться чималий багаж знань та науково-енциклопедичної літератури. Дуже часто складеному лекторію передують самостійне наукове дослідження, зроблене як вчителем, та спільно з учнівським колективом [51, с. 3].

Самостійно проведене наукове дослідження, яке охоплює всі можливі теоретичні та практичні процеси незалежно від їх масштабів, має на меті формувати цикл лекцій (лекторій) з максимально корисним інформаційним наповненням, а саме: власні пропозиції щодо визначення конкретних історичних термінів, вивчення рукописів та наукових робіт місцевих краєзнавців, вивчення топоніміки рідного краю та створення відповідного мультимедійного контенту тощо [54, с. 13].

Зазвичай, створення лекторію для позашкільних занять являє собою детальне вивчення історико-краєзнавчої інформації, яка спрямована на здобуття нових, більш глибоких, точних, нових знань, що служать, як правило, практичним цілям [54, с. 13].

Краєзнавці, зі свого боку, по-різному ставляться до проведення лекторію, але виокремлюють такі процеси, що пов'язані з груповою роботою, а саме: процес, який є систематичним та спрямованим на вивчення конкретних краєзнавчих об'єктів; процес, у якому використовуються засоби і методи позакласної історико-краєзнавчої роботи; процес, який має на меті сформулювати знання про краєзнавчий об'єкт, що вивчається, а також установити закономірності його виникнення, національної цінності та суспільної ролі [54, с. 13].

На нашу думку, в умовах сучасного наукового потенціалу, лекторій, як підхід до вивчення історико-краєзнавчих явищ, не втратив своєї актуальності у позашкільній та позакласній роботі. Інтеграційні процеси є однією з характерних рис сучасного етапу розвитку наукових досліджень та науки,

зокрема можна стверджувати, що підготовка та оприлюднення лекторію, як форми групової позакласної роботи, тісно пов'язані з інтеграцією процесів навчання та методологій вивчення загальної історико-краєзнавчої інформації [25, с. 107].

Зазначимо, форма групової роботи – лекторій – також повинна опиратися на національно-патріотичну складову, сприяти формуванню соціальної самосвідомості та етичному вихованню. Так, особливого значення у формуванні національної самосвідомості учнів має позашкільна виховна робота краєзнавчого спрямування, яка сприяє забезпеченню освітнього процесу для учнів та перехід його на вищий рівень сформованості методик та якості освіти.

На нашу думку, позитивний результат діяльності групових форм проведення позашкільної освіти досягається у процесі наукової та навчально-дослідної роботи учнівської молоді. Теми наукових і пошукових досліджень мають бути тісно пов'язані з краєзнавством, українською історією та культурою. З основних рекомендацій виділимо лекторії, які містять інформацію про праці українських просвітителів, педагогів, діячів науки, та культури, які надавали особливого значення національному вихованню і здійснили внесок у її розв'язання.

Думаємо, що під час проведення лекторію важливою стає кожна деталь. Концентруючи увагу на основних або ключових питаннях теми, не можна не звернути увагу на паралельні факти, які на перший погляд здаються другорядними. Проте такі факти цілком можуть приховувати в собі початок важливих подій та логічну передісторію. Зазначимо, що для лектора недостатньо встановити історичний факт чи подію. Важливо, щоб дана подія отримала пояснення від доповідача з позицій сучасної науки, отримала історичну оцінку, тощо. Також доречним було б проведення паралелей між подіями, фактами та історичними дослідженнями, що дозволило б аналізувати почуте та робити висновки.

Тож, висвітлення наукових фактів у процесі проведення лекторію є фундаментальним процесом, в основі якого завжди знаходиться інформативна складова, факти та події. Не секрет, що створення лекторію – дуже

трудомісткий і складний процес, який потребує постійної уваги, високої напруги, часу та натхнення. Воно потребує максимальної енергії людини, її мислення і дій, а також зворотного зв'язку від учнів-слухачів.

В результаті проведеного дослідження хочемо запропонувати наступне: вважаємо за необхідне проводити лекторії, ілюструючи поданий матеріал, зокрема за допомогою новітніх медійних застосувань. Наприклад, подавати зображення пам'яток історії та культури за допомогою програми, що працює за принципом графічного редактора.

РОЗДІЛ 4

Індивідуальні форми роботи школярів

4.1. Опрацювання історичної літератури та документальних матеріалів архіву краєзнавчого музею

Індивідуальні завдання для школярів є своєрідним способом показати свої можливості та вміння, продемонструвати власну творчість та винахідливість. Персональні завдання надають школярам можливість працювати у тандемі з вчителем, що також дозволяють педагогу спостерігати за роботою учня та корегувати цю роботу залежно від можливостей чи бази знань.

Серед можливих індивідуальних завдань варто виокремити опрацювання краєзнавчої науково-публіцистичної літератури, документальних матеріалів архіву, бібліографічних каталогів, археологічної та матеріальної спадщини музеїв.

Соціальні інститути, які здійснюють функції збереження національної пам'яті, архіви, бібліотеки та музеї функціонують, як соціальні багатопрофільні установи, метою яких є обробка великої кількості інформації (історична та наукова література, архівні документи, листи, рукописи, матеріальні екземпляри історії). У цих установах її збирають, зберігають, досліджують, описують та надають доступ до загального користування історико-краєзнавчими джерелами [27, с. 4].

Надбання історико-краєзнавчих фондів архівів, бібліотек та музеїв є складовою соціальної, національної та культурної пам'яті. Ці соціокультурні інституції зберігають, історичний досвід нації, слугують надійним комунікативним засобом збереження, захисту та надбання культурних цінностей та передачу їх з покоління до покоління.

Архіви, бібліотеки та музеї спеціалізуються на збереженні, організації документальних масивів та наданні доступності до інформації, що міститься в документах. Такі соціальні інститути пам'яті є частиною не тільки матеріальної, а також і духовної сфери соціально-національної діяльності суспільства. Їм належить провідна роль у визначенні цілісної системи

сучасного суспільства, а також його цінностей, емоційно-психологічного стану, морального та інтелектуального потенціалу та процесу побудови соціально-комунікативних функцій соціуму [42, с. 78].

Джерела історичної пам'яті, місце зберігання яких знаходиться в архівах, бібліотеках і музеях, відрізняються формою, змістом і способом пізнання об'єкта, часом виникнення, засобами та можливостями емоційно-психологічного впливу на моральні норми і базові цінності суспільства, формуванням національної ідентичності, індивідуальної, соціальної та історичної свідомості. Проте, у сукупності ці особливості об'єднуються у єдину систему історичних та культурних джерел національної пам'яті, як стратегічно важливу одиницю ідентифікації на теренах національного та міжнародного інформаційного простору [41, с. 223].

Учні-гуртківці, викладачі та інші учасники навчального процесу під час виконання індивідуальних завдань звертаються до інститутів національної пам'яті задля пошуку потрібної інформації, зокрема при вивченні науково-публіцистичної інформації, краєзнавчої чи історичної літератури та архівної бази.

Індивідуальні завдання, що стосуються дослідження історичної чи краєзнавчої літератури є досить поширеною формою персональної позакласної роботи серед учнів. Вивчення історичної літератури також є простим і творчим процесом, який підходить учням різного віку.

Вивчення історичною літератури – це процес пошуку, дослідження та аналізу літератури, що має певну історичну цінність або історично-інформаційне наповнення актуальне для теми індивідуального завдання, і, в залежності від бажаного результату, формування відповідних висновків та авторських роздумів [33, с. 56].

Аналіз історичної літератури дозволяє досліднику визначити час і місце історичних подій, історичних персон, що стали учасниками цих подій, фактів та передумов, що привели до конкретних подій тощо. Варто зазначити, що під історичною літературою не завжди мається на увазі енциклопедично-наукові чи публіцистичні видання. Часто джерелами історичних фактів стають історичні

романи, епоси, балади та пісні, вірші та повісті, а також інші художні твори з описом історичних подій [33, с. 56].

Вивчення історичної літератури є, також, досить захопливим процесом. Передусім, він спрямований на вивчення історичних фактів та подій через відображення їх послідовності з конкретними героями, які є очевидцями чи учасниками цих подій. До прикладу можемо навести історичні романи, де основу сюжету складають історичні події, а головні герої створенні під прототипи сучасників тих історичних віх [40, с. 245].

Тож, вивчення історичної чи краєзнавчої літератури, як форму індивідуальної роботи, можемо рекомендувати до застосування при позашкільній роботі з учнями. Такий вид роботи сприяє творчим проявам та розкритті індивідуальних особливостей школяра-дослідника.

Окрім історичної літератури, популярним є вивчення документальних матеріалів архівів та музеїв, що також відноситься до індивідуальної форми позакласної роботи, та має свій ряд недоліків та переваг.

Більшість вчених дають визначення терміну «архів» – це інституція різної форми власності, що сприяє реалізації функції соціальної пам'яті та транслює накопичений людством досвід й ідеї у часі та просторі. Архів – це спеціальне місце, призначене для зберігання задокументованих (у різний спосіб) образів матеріальної пам'яті для суспільства. Слово «архів» походить з грецької мови і означає «урядовий будинок» [40, с. 245].

Збереження зафіксованої в архівних документах суспільної пам'яті являє собою провідну соціальну функцію та суспільну місію архівів, покликаних гарантувати спадкоємність державного, суспільного і приватного життя як на національному, так і на міжнародному рівні.

Історично архіви створювалися для потреб вищої влади (зберігання актів, що забезпечували нормативно-правову базу держави чи громадсько-соціальних установ) або ж для підтвердження родинних, майнових, статусних та інших прав і привілеїв приватних осіб. Архіви містять інформацію про розвиток економічних та соціальних відносин у державі, законотворчості та керування державними процесами, здобутки видатних діячів чи родин [34, с. 24].

Протягом століть сформувалося розуміння культурної цінності архівних документів та матеріалів музеїв як унікальних джерел соціальної пам'яті. Сучасна парадигма архівознавства, яка ґрунтується на поєднанні гуманітарних і природничих наук, розглядає архіви як соціально-суспільний феномен, а також визнає збереження документальної спадщини і соціальної пам'яті людства [34, с. 24].

Перед тим як потрапити до архіву документ, що має певну історичну цінність проходить кілька процедур. Найперше, це проведення експертизи цінності, що проводиться згідно розроблених обґрунтованих правил. Науковці-архівісти, проводячи перевірку, беручи на себе відповідальність за збереження протоколів перевірки та надані підсумки, що забезпечує їхній вплив на формування соціальної пам'яті, на колективне розуміння минулого [28, с. 157].

Важливо, що, зберігаючи автентичні документи, архіви забезпечують надійне джерельне підґрунтя соціальної пам'яті, а також індивідуальної пам'яті через акумульовані в інформації фондів особового походження історії життя окремих осіб чи зафіксовані у пам'яті індивідів спогади про історичні події – у фондах «усної історії» [23, с. 120].

Зазначимо, що архівознавству притаманна багата й різноманітна джерельна база, що охоплює загальноісторичні, краєзнавчі та спеціальні архівознавчі фонди, вивчення яких є не легким завданням. Основний масив їх складають історичні джерела, які набувають архівознавчого характеру внаслідок специфіки пізнання [23, с. 120].

Для полегшення роботи з архівними джерелами та матеріалами музейних фондів існує певна класифікація писемних архівознавчих джерел, що підлягає певним критеріями, прийнятими в сучасному історичному джерелознавстві та архівознавстві. Для виконання індивідуального завдання школярам необхідно для початку розібратися з кількістю класифікаційних груп архіву, а згодом проводити власний аналіз у розрізі класифікаційних груп чи конкретних джерел. Класифікаційні групи писемних архівознавчих джерел представлена у таблиці, поміщеній у додатку Г дипломної роботи.

У результаті вивчення матеріалів архівів та матеріалів музеїв школярі повинні: архівознавство розглядати, як одну із навчальних дисциплін, що висвітлює і вивчає історію, теорію і практику архівної справи; вміти подавати матеріал узагальнюючого змісту, що характеризує архівознавчу науку в цілому: її об'єкт, предмет, методи, зв'язки з історико-краєзнавчими науками тощо; володіти сучасною системою понять, що її розробило архівознавство, а потім на її підставі досліджувати сучасний стан архівів, особливості організації, методики архівної роботи та матеріальну базу; оволодіти вмінням працювати з різними історичними документами [48, с. 96].

Отже, архівознавство є комплексною системою знань, яка, з одного боку, органічно входить в історичну науку, а з іншого – інтегрує в собі низку спеціальних знань з теорії, історії і практики архівної справи, державного будівництва, документознавства, інформаційних систем. Вивчення архівних матеріалів музеїв займає важливе місце в системі позакласної історико-краєзнавчої роботи, оскільки охоплює великий об'єм роботи, є досить цікавим та захоплюючим процесом та допомагає у пошуку цікавого матеріалу для індивідуальної роботи школяра.

Важливо, щоб школярі розібрались не тільки в інформативному наповненні матеріалів архівів та музеїв, а й вивчали архівознавство як самостійну науку. Це значно спростить самостійні пошуки, та дозволить логічно упорядкувати індивідуальні роботи, відповідно до інформаційних особливостей матеріалів та вибраної історичної теми.

Вважаємо, що вміння правильно оформити дослідження – половина справи. Тому, зважаючи на це, рекомендуємо, для початку, провести роз'яснювальну лекцію для виконавців такого індивідуального завдання, в якій ішлося би про нюанси оформлення та оприлюднення дослідження, а також основи архівознавства та музейної справи, щоб полегшити пошук інформаційних джерел. На далі, школярі повинні самостійно зайнятися пошуком за рекомендаціями вчителя.

4.2. Підготовка рефератів, доповідей, спогадів, опис пам'яток історії та культури рідного краю

Індивідуальні завдання школярів для позакласної історико-краєзнавчої роботи є різноманітними, зокрема до них належать підготовка рефератів, доповідей, спогадів, опис пам'яток історії та культури рідного краю. Як форми індивідуальної історико-краєзнавчої роботи вони є універсальними та підходять фактично усім школярам, не залежно від віку чи бази знань.

Проте, як форма індивідуальної роботи підготовка рефератів, доповідей, спогадів, опис пам'яток історії та культури рідного краю, мають свої недоліки та переваги. Зокрема, для школяра важливо оволодіти технікою написання рефератів, наукових статей, монографій, тез доповідей і підготовки доповідей на конференції так, щоб вони не лише відповідали вимогам жанру публікації (виступу), а й були відповідним чином сприйняті читачами і слухачами. Це висуває певні вимоги до логіки побудови доповіді чи статті, її форми, стилю і мови [54, с. 13].

Важливим, є те, що учні оприлюднюватимуть результати свого дослідження. Їхніми слухачами стануть інші учні та вчителі. Тому, кінцевий результат будь-якого дослідження повинен бути послідовним, логічним, легко сприйматися на слух, за можливості ілюструватися або супроводжуватися певним циклом слайдів [48, с. 96].

Юні дослідники часто стикаються з необхідністю написання реферату. Індивідуальне завдання у вигляді реферату часто покликане для того, щоб підбити підсумки щодо вивченого та отримати більше нової, корисної інформації, детально вивчаючи одне або декілька джерел та роблячи власні висновки.

Реферат – короткий виклад змісту одного або декількох документів з певної теми. Обсяг реферату визначається специфікою теми і змістом документів, кількістю відомостей, їх науковою цінністю або практичним значенням. Його обсяг коливається від 500–2500 знаків до 20–24 сторінок. Реферат має декілька видів, з яких найпоширеніші є інформативні та розширені

(зведені) [48, с. 96]. Зразок структури реферату наведений у схемі додатку Е дипломної роботи.

Реферат починається з викладу актуальності проблематики даної теми. Слід уникати зайвих фраз. У вступній частині обґрунтовуються актуальність теми, особливості, значущість дослідження, яке опирається на соціальні проблеми суспільства та розвиток конкретної галузі науки або практичної діяльності, наприклад історичної чи краєзнавчої науки [49, с. 12].

У розділі I наводяться основні теоретичні, експериментальні дослідження з теми, зазначається, хто з учених минулого вивчав дану проблему, які ідеї висловлював. Визначаються сутність (основний зміст) проблеми, основні чинники (фактори, обставини), що зумовлюють розвиток явища або процесу, який вивчається, наприклад, якщо проблема стосується історико-краєзнавчої роботи можлива подача інформації вчених-краєзнавці та істориків, які вивчали цю тему. Наводиться перелік основних змістових аспектів проблеми, які розглядалися вченими. Визначаються недостатньо досліджені питання, з'ясовуються причини їх слабкої розробленості [49, с. 12]].

У розділі II дається поглиблений аналіз сучасного стану процесу або явища, тлумачення основних поглядів і позицій щодо проблеми, наприклад історичних процесів у рідному краї.

У висновках подаються узагальнені умовиводи, ідеї, думки, оцінки, пропозиції виконавця реферату [49, с. 12].

Вибір теми реферату слід узгоджувати з керівником наукового гуртка. Тема повинна сприяти учню у вивченні загальної теми дослідження, опиратися на його творчий та науковий потенціал, надати можливість у визначенні методології свого дослідження [49, с. 12].

Виклад матеріалу в рефераті має бути коротким і стислим. Слід використовувати синтаксичні конструкції, властиві мові наукових і технічних документів, уникати складних граматичних зворотів.

У рефераті слід використовувати стандартизовану термінологію, уникати незвичних термінів і символів або пояснювати їх при першому згадуванні в тексті. Терміни, окремі слова і словосполучення можна замінювати

абревіатурами і прийнятими текстовими скороченнями, значення яких зрозуміле з контексту [49, с. 12].

Отже, в рефераті має бути об'єктивно оцінені позитивні і негативні сторони проблематики заданої теми. В рефераті повинна бути як слід оцінена постановка проблеми, її актуальність, суспільна корисність, проведене обґрунтування її соціального значення. Автор реферату повинен створити відповідне співвідношення між реальною проблемою і рівнем її концептуальності і, крім того, висвітлити повноту використаних літературних джерел, глибину їх аналізу, володіння методами збору, аналізу та інтерпретації емпіричної інформації. Окремим блоком в оцінюванні авторської роботи повинна бути самостійність роботи, оригінальність в осмисленні матеріалу та обґрунтованість висновків і рекомендацій [52, с. 5].

Як форма індивідуальної роботи реферат сприяє вивченню історико-краєзнавчої інформації та її опрацювання школярем, а також допомагає проявити учню власний творчий і науковий потенціал, а вчителю – оцінити затрачені можливості та старання у результатах проведеної роботи.

Найбільш поширеною формою усного оприлюднення наукових результатів є доповідь та повідомлення.

Доповідь – документ, у якому викладаються певні питання, даються висновки, пропозиції. Вона призначена для усного (публічного) прочитання та обговорення серед слухачів [34, с. 24].

Наукова доповідь – це публічно виголошене повідомлення, розгорнутий виклад певної наукової проблеми (теми, питання). Якщо мова йде про історико-краєзнавчу позакласну роботу, то доповідь набуває наукового характеру, відповідно завдання, що надаються учням, також будуть дотичними до пошуку та обробки науково-публіцистичної інформації [35, с. 5].

Доповідь є частим елементом індивідуальної роботи, що застосовуються у масових заходах, наприклад конференціях. Суть індивідуальної роботи школяра полягає у самостійній пошуковій та творчій роботі. Для написання доповіді необхідно знати основи побудови даної роботи. Структура тексту доповіді міститься у Додатку Д дипломної роботи.

Для підготовки індивідуального виступу у формі доповіді, автору необхідно ознайомитися з методикою підготовки доповіді для науково-практичної конференції. Вона має власні особливості відмінні від написання інших робіт [30, с. 29].

Існують два загальноприйняті методи написання доповіді. Особливість першого методу полягає в тому, що дослідник спочатку готує тези свого виступу, на основі тез пише доповідь на семінар або конференцію, редагує її і готує до опублікування в науковому збірнику у вигляді доповіді чи статті.

Другий метод, навпаки, пов'язаний з повним написанням доповіді, а потім у скороченому вигляді ознайомленням з нею аудиторії. Вибір способу підготовки доповіді залежить від змісту матеріалу та індивідуальних особливостей автора доповіді. Учні повинні самостійно обирати метод за яким вони будуть працювати. Важливо, щоб учень оцінив свою роботу у обох методах, та обрав зручніший для себе [30, с. 29].

Можна зупинитися лише на одній важливій дискусійній тезі доповіді, зробивши посилання на досліджувані тези. Це дозволить достатньо скоротити доповідь та надати її науково-просвітницького характеру. Добре коли доповідач реагує на попередні виступи інших доповідачів у світлі своєї досліджуваної теми доповіді. Доцільним є полемічний характер доповіді: це викликає інтерес слухачів та дає сигнал доповідачу, що його робота цікава та добре сприймається на слух [39, с. 436].

При написанні доповіді учням слід зважати на обсяг написаної доповіді. Рекомендований обсяг історико-краєзнавчої доповіді становить 8–12 сторінок (до 30 хвилин). Якщо доповідь складається з 4–6 сторінок, вона називається історичним повідомленням [37, с. 52].

Доповідь – це одна з багатьох форм оприлюднення результатів індивідуальної наукової роботи, презентація якої відбувається за допомогою виступу. Важливо, щоб виступ був яскравим, запам'ятовувався та легко сприймався. Учні повинні вчитися виступати перед публікою та відстоювати свою науково-дослідницьку позицію. Історико-краєзнавча робота у формі

доповіді може стати чудовим поштовхом для вивчення не тільки наукової інформації, а й опанування ораторського мистецтва [37, с. 52].

На нашу думку, історико-краєзнавча позакласна робота у формі доповіді є чудовим способом залучити учнівську молодь до науково-дослідницької роботи, заохотити їх до розкриття власного творчого та наукового потенціалу. Доповідь, як індивідуальна форма роботи надає змогу школярам проявити власні не тільки наукові, а й творчі задатки.

Ще однією популярною формою індивідуальної історико-краєзнавчої роботи є опис пам'яток історії та культури рідного краю.

Пам'ятка історії – один із різновидів пам'яток культури, визначні місця, пов'язані з важливими історичними подіями, з життям та діяльністю відомих осіб, культурою та побутом народів, що вважається цінним національним надбанням.

До пам'яток історії та культури відносять будинки, споруди, їх комплекси, окремі поховання та некрополі, місця масових поховань померлих та померлих (загиблих) військовослужбовців (у тому числі іноземців), які загинули у війнах, внаслідок депортації та політичних репресій на території України, місця бойових дій, місця загибелі бойових кораблів, морських та річкових суден, у тому числі із залишками бойової техніки, озброєння, амуніції. Також пам'ятками історії та культури вважаються інші матеріальні та нематеріальні надбання народу, що мають доведену історичну цінність, за допомогою яких ідентифікують націю у світі [54, с. 44].

Для того щоб пам'ятка архітектури отримала державний захист і визнання, як і інші типи пам'яток, вона повинна отримати статус пам'ятки національного або місцевого значення.

Опис пам'яток історії та культури розпочинається з вибору пам'ятки. Спершу учень повинен описати історичну цінність цієї пам'ятки історії та культури, визначити головні проблеми щодо її збереження, виокремити труднощі при розробці даного питання, виділення невирішених питань у межах загальної проблеми, котрим присвячена стаття (0,5–2 сторінки машинописного тексту через два інтервали) [29, с. 152].

Основною частиною опису пам'яток історії є виклад змісту проведеного дослідження. В ній висвітлюються результати наукового дослідження, особисті ідеї, думки, отримані наукові факти, виявлені закономірності, зв'язки, тенденції, програма експерименту [29, с. 152].

Завершальною частиною опису є підготовлений висновок, в якому формулюється основна думка автора щодо змісту викладеного матеріалу і рекомендацій, їх значення для теорії і практики, суспільна значущість, а також коротко накреслюються перспективи подальших розвідок з теми [19, с. 10].

У процесі написання наукової праці умовно виділяють такі етапи: формулювання задуму і складання попереднього плану; відбір і підготовка матеріалів; групування матеріалів; опрацювання рукопису.

Формулювання задуму здійснюється на першому етапі. Слід чітко визначити мету опису пам'ятки історії та культури; на яке коло слухачів вона розрахована; які матеріали в ній подаються; яка повнота і ґрунтовність викладу передбачається; теоретичне чи практичне спрямування; які ілюстративні матеріали необхідні для розкриття змісту роботи. Визначається назва опису, яку потім можна коригувати [19, с. 10].

Відбір і підготовка матеріалів для опису пам'яток історії та культури рідного краю пов'язані з ретельною збіркою залученого матеріалу: скорочення до необхідного обсягу, доповнення необхідною інформацією, об'єднання розрізнених даних, уточнення таблиць, схем, графіків. Підготовка матеріалів може здійснюватися з будь-якою послідовністю, окремими частинами, без ретельного стилістичного відпрацювання. Головне – підготувати матеріали в повному обсязі для наступних етапів роботи над описом [14, с. 31].

Важливий етап роботи над описом – перевірка правильності його оформлення. Це стосується рубрикації посилань на літературні джерела, цитування, написання чисел, знаків, підготовки ілюстративного матеріалу, створення бібліографічного опису, бібліографічних покажчиків та інше [56, с. 430].

Отже, опис пам'яток історії та культури – вид індивідуальної роботи, що дозволяє використати невелику кількість джерел та науково-публіцистичної

літератури, є стислим, але змістовним науковим повідомлення, часто супроводжується фотоілюстраціями. Цей метод підходить для використання у позакласній історико-краєзнавчій роботі, сприяє творчому мисленню та прояву учнівських ініціатив.

Тож, мусимо підсумувати, що індивідуальні завдання у формі рефератів, доповідей, спогадів та описів пам'яток історії та культури сприяють творчості виконавців та становленні індивідуальних підходів до виконання завдання. Такі форми є поширеними, оскільки вони прості та зручні у виконанні, проте можуть здатися дещо застарілими. Зі свого дослідження можемо рекомендувати використання технологій медіа-арту для презентації рефератів, доповідей та використання технологій доповненої реальності для організації зустрічей-спогадів та описів пам'яток історії та культури.

4.3. Індивідуальні челенджі, кросворди, виготовлення макетів та схем краєзнавчих об'єктів

Індивідуальні челенджі, кросворди, виготовлення макетів та схем є відносно новими формами позакласної історико-краєзнавчої роботи, але не менш популярними серед учнівської молоді.

Саме слово челендж зазвичай перекладається як «виклик» у контексті словосполучення «кинути виклик». Інші значення – «змагання» і/або «суперечка», а іноді – «складна перешкода» або «завдання, яке потребує виконання» [51, с. 3].

Як форма індивідуальної історико-краєзнавчої позакласної роботи челендж – це вид навчально-виховного заходу, покликаний на виконання певного завдання індивідуально усіма учасниками. Наприклад, вчитель чи хтось з учнів записує відео з повідомлення про якийсь історичний об'єкт та передає естафету іншим учням. Інші учасники індивідуально також записують відео про інші об'єкти історії та культури рідного краю. Таким чином виходить ланцюжок відео об'єднаних темою. Так буде виглядати історико-краєзнавчий челендж [44, с. 62].

Отже, підсумуємо: челендж є чимось середнім між індивідуальною та масовою роботою, оскільки в ньому присутні завдання для індивідів, які набувають масовості. Дана форма роботи є досить простою та цікавою. Вона викликає підвищений інтерес до вивчення історії та краєзнавства у дітей молодшого шкільного віку та старшокласників. Челенджі часто нагадують гру, тому рекомендується до застосування серед учнів.

Індивідуальним завданням з позакласної історико-краєзнавчої роботи може стати і кросворд. Кросворд – це гра-задача, яка полягає у вписуванні літер у перехресні рядки клітинок накресленої фігури так, щоб за горизонталлю та вертикаллю вийшли загадані слова [41, с. 223].

Як форма індивідуальної історико-краєзнавчої роботи підходить для виконання школярами. Скласти самостійно кросворд – це чудова можливість для учнів проявити свої творчі здібності та використати набуті знання. Складання кросворду включає в себе пошуки цікавих запитань, вибір різновиду кросворду та історично-краєзнавчої тематики головоломки.

Завдання школяра може включати відбір тематичних запитань головоломки, пошук цікавої додаткової інформації по темі питання, а також це можливість проявити власний творчо-креативний потенціал, цікаво та змістовно наповнивши кросворд художніми засобами та ілюстраціями [41, с. 223].

Крім того, кросворди мають безліч різновидів. Найбільш поширений та пізнаваний класичний варіант кросворду. Він складається з сітки кросворду та текстів питань і відповідей до них. Сітка кросворду містить клітини з літерами слів-відповідей, а також пусті клітини. При цьому кожна клітина першої літери будь-якого слова-відповіді має номер, яким позначається ця відповідь та питання до неї [42, с. 50].

Дуже часто у періодичних виданнях журналах та газетах зустрічається скандинавський кросворд (сканворд). Від класичного кросворду він відрізняється більшою кількістю перетинів слів за вертикаллю і горизонталлю. До того ж у сканворді замість розгорнутих питань в окремій графі в окремих клітинках пишуться короткі питання до загаданих слів, які також можуть бути

представлені у формі зображень або фотографій і займати кілька клітин сітки [24, с. 347].

Широко відомий також і циклокросворд (циклічний кросворд) слова розташовуються навколо клітини з номером відповідного питання. Відмінною особливістю такого кросворду є однакова кількість букв у всіх загаданих словах – зазвичай, 4, 6 або 8. Перетини слів відбуваються по дузі кола. При цьому якщо слово знаходиться не з краю сітки, то всі його літери, так чи інакше, одночасно є літерами й сусідніх слів [21, с. 16].

Складним у виконанні є підвид кросворду – чайнворд – це перетин слів, що являє собою лінію (тобто ланцюг). Тому друга поширена назва – лінійний кросворд. Існують також подвійні лінійні кросворди [21, с. 16].

Угорський кросворд – філворд – складається з клітин, у яких вже присутні букви відповідей. Кожна відповідь являє собою ланцюжок клітин. Слова-відповіді не перетинаються і не мають спільних клітин з іншими словами. При цьому клітини сусідніх відповідей повинні стикатися [21, с. 16].

У цій головоломці англійський кросворд, подібно до угорського кросворду, також використовується поле з літерами, але кожне слово завжди йде в одному напрямку, який до того ж може бути діагональним, не ламаючись всередині. При цьому, на відміну від філворду, слова можуть перетинатися в буквах. Таким чином, одна й та ж літера може належати різним словам. Так само, як і в угорському кросворді, після розгадування всіх слів на полі можуть залишитися «зайві» букви, що складають загальне ключове слово кросворда [19, с. 34].

Цікава побудова у американського кросворду. Йому притаманна наявність прямокутного поля клітинок, а питання прив'язані до конкретних горизонталей і вертикалей, але точне положення відповідей невідомо. Зазвичай, зазначена довжина і порядок відповідей знаходяться на лінії, то ж вихідна сітка кросворду може бути знайдена методом, аналогічним рішенням японської головоломки [19, с. 10].

Запам'ятовується учням естонський кросворд. Сітка цього кросворду не містить пустих клітинок. Осередки, що не належать одній відповіді,

розмежуюються товстою лінією. В англomовних виданнях цей варіант називається «кросворд з перегородками» [20, с. 10].

Ще один різновид кросворду тривимірний кросворд. У тривимірному кросворді слова можуть бути розташовані таким чином, що при розтині його площинами, паралельним координатним площинам і віддаленим одна від одної на задану відстань-крок, в перетинах утворювалися кросворди [20, с. 10].

У головоломці ключворду (кейворду) потрібно відновити вихідний кросворд, кожна буква якого зашифрована певною цифрою. При цьому зв'язок між буквами й цифрами (в межах однієї головоломки) завжди однозначний, то ж кожній букві відповідає лише певна цифра і навпаки [20, с. 10].

Результати своїх робіт-кросвордів школярі демонструють під час участі у гурткових виставках, конференціях, вікторинах. Гуртківці отримують можливість виступити зі своєю роботою перед широкою аудиторією, де всі учасники матимуть змогу спробувати розв'язати складені головоломки. Крім того, кожен учень може порівняти, як його робота виглядає на загальному рівні і зробити відповідні висновки [20, с. 10].

На нашу думку, це безцінний досвід, оскільки крім прояву самостійної роботи, учні мають змогу оцінити роботи інших школярів, взяти їхній робочий досвід та використати у своїй наступній роботі. Такі практикуми створюють певну конкуренцію серед учнів, де кожен бажає якнайкраще проявитися та отримати за свою роботу багато позитивних відгуків. Також отриманий досвід розвиває такі важливі якості, як творче мислення, відповідальність і вміння відстоювати свою точку зору, спілкуватися з аудиторією, проводити просвітницьку роботу у різних колективах.

Важливим індивідуальним завданням є виготовлення макетів та схем об'єктів історії чи культури. Раніше для виготовлення такого макету чи схеми потрібно було чимало часу та художніх умінь. Проте сучасні технології дозволяють швидко та точно відтворювати пам'ятки історичної архітектури, схеми пам'яток, що зазнали руйнування та інші важливі об'єкти історичної спадщини.

Технологія комп'ютерної графіки дозволяє відтворювати пам'ятки історії та культури в реальному часі. Якщо мова йде про зруйновану чи напівзруйновану фортецю, то відтворити макет такої пам'ятки архітектури цілком можливо за допомогою 2Д чи 3Д графіки, взявши за основу описи та свідчення історичних джерел [23, с. 120].

Комп'ютерна графіка – вид сучасного мистецтва, яке також називають цифровим. До загального медіа-арту можна віднести і зображення, макети та схеми історичних об'єктів, які створюються, перетворюються, оцифровуються, обробляються і виводяться засобами обчислювальної техніки, в тому числі апаратними і програмними засобами. За допомогою цифрового мистецтва можна створити рухому комп'ютерну графіку, що називається комп'ютерним відео або комп'ютерною анімацією [23, с. 120].

В останні десятиліття робота з комп'ютерною графікою, та в принципі глобальна автоматизація є однією з найпоширеніших напрямків використання персонального комп'ютера, до того ж виконують цю роботу не тільки професійні художники і дизайнери.

Існує безліч відео-уроків та онлайн-уроків, що допоможуть освоїти дану технологію та програму навіть школяреві. Як індивідуальне завдання історико-краєзнавчої роботи виготовлення макетів та схем історичних об'єктів підходить не всім. Але є учні, яких такий метод роботи зацікавить найбільше, оскільки він є пізнавальним, сучасним, відносно новим, має власну унікальність [30, с. 29].

На нашу думку, даний метод роботи є творчим процесом, незважаючи на історичну основу. Часто учні створюючи макети та схеми додаючи власне бачення історичного об'єкта.

Створення макетів та схем історичних пам'яток потребує часу, зосередженості, відповідної інформаційної підготовки. Не остання роль у підготовці такого завдання належить вчителю, який може допомогти з пошуком історичного матеріалу, освоєння цифрових технологій та підтримкою свого учня у його починанням.

Отже, підсумуємо, що членджі, кросворди, макети та схеми краєзнавчих об'єктів – специфічні, відносно нові індивідуальні форми історико-краєзнавчої

роботи, які полягають у реалізації творчих талантів та наукових амбіцій учнів. Зазначимо, якщо челенджі та кросворди відносно зрозумілі, то макети та схеми краєзнавчих об'єктів у сучасній практиці набувають нового змісту. За допомогою сучасних технологій комп'ютерної графіки та доповненої реальності учні мають змогу не тільки відтворити пам'ятки історії та культури у їх початковому вигляді, а створити витвір комп'ютерного мистецтва. Звичайно, на практиці рекомендуємо розпочати з освоєння сучасних методик та технологій.

ВИСНОВКИ

Тож, історичне краєзнавство у закладі освіти – це принцип навчання й виховання на місцевому матеріалі, здобутому учнями самостійно, у процесі створення роботи наукового характеру. Історико-краєзнавча позакласна і позашкільна робота при навчальних закладах проводиться якісно, використовуючи безліч форм та методик навчально-виховної роботи, тим самим заохочуючи школярів до співпраці.

Історико-краєзнавча позакласна робота стала важливим засобом підвищення якості занять, вона сприяє формуванню в учнів наукового світогляду, вихованню моральності. Основні особливості шкільного краєзнавства на сучасному етапі – висока ідейність, суспільно корисна спрямованість, його пошуково-дослідницький характер.

Історико-краєзнавча робота завдяки різноманіттю масових, групових та індивідуальних форм відкриває широкі можливості для самостійної діяльності учнів, для пошуку, дослідження і навіть невеликого відкриття. Це пробуджує у школярів глибокий інтерес до історії краю, країни, викликає тягу до знань.

Отже, історико-краєзнавча пошукова робота за допомогою різноманітних форм позакласної роботи, таких як дослідження матеріалів архівів, музеїв бібліотек, написання рефератів, доповідей, статей, описів та спогадів, підготовка конференцій, вікторин, олімпіад та ігор сприяє самоствердженню учнів, розвитку в них наполегливості, прагнення до успіху, бажання набувати нові знання з історії України та історії рідного краю, а також сприяє вихованню національно-патріотичних почуттів.

Звичайно, багатогранна позаурочна історико-краєзнавча робота та її тісний зв'язок з навчальним процесом створюють умови для широкого застосування знань та вмінь, отриманих від учнів у гуртках, секціях, на екскурсіях, у походах, на експедиціях, під час вивчення нового програмового матеріалу, під час проведення вікторин та краєзнавчих ігор.

Також велике значення історико-краєзнавчої роботи полягає у вихованні патріотизму, формуванні національної самосвідомості та міцної громадянської

позиції за допомогою виховних засобів та методів, що допомагають полегшити вивчення історії рідного краю.

Оскільки проведення історико-краєзнавчої роботи відбувається на місцевому матеріалі, учні мають змогу детальніше дізнатися про пережиті події давнини наочно вивчаючи пам'ятки історії, спогади очевидців та учасників подій.

Місцевий матеріал дуже важливий при встановленні зв'язку історичного минулого з сучасністю, у процесі пізнання проблем суспільних відносин, у розкритті понять про народ, про спосіб життя, у вивченні науки, техніки, економіки, культури. Краєзнавство створює сприятливі умови для застосування у навчальній роботі різноманітних елементів пошуку й дослідження, широкого використання місцевих джерел.

Важливо те, що повинен бути тісний зв'язок із навчанням, позакласною і позашкільною історико-краєзнавчою роботою, крім того робота повинна бути різноманітною за формами і методами. Більшість форм та методів ми розглянули у дипломній роботі: масові, групові та індивідуальні форми, а також їх різновиди – екскурсії, походи, експедиції, літературні краєзнавчі вечори, описи пам'яток історії та культури, вікторини, краєзнавчі ігри, доповіді, виготовлення макетів та схем краєзнавчих об'єктів та інші.

Серед індивідуальних форм можна назвати: вивчення краєзнавчої літератури, виготовлення наочних посібників, експонатів для шкільного музею, опрацювання архівних документів, підготовка рефератів, повідомлень, доповідей, складання маршрутів екскурсій та походів, запис спогадів учасників та очевидців історичних подій, опис пам'яток, складання діаграм і т. д.

Дослідження свідчить, що гурток – це основна форма історико-краєзнавчої роботи в школі. Він дає змогу організувати систематичні заняття за певною програмою і з постійним, при чому зацікавленим, складом. Добре налагоджена робота в гуртку може стати запорукою успішного проведення краєзнавчих експедицій і походів, організації краєзнавчого гуртка чи музею, а самі гуртківці стають активними помічниками вчителя у проведенні позакласних заходів.

Проте, основною проблемою системи позашкільної роботи є мінімальна кількість якісного відбору краєзнавчого матеріалу і співвідношення останнього з матеріалом з історії країни. Включення краєзнавчого матеріалу до шкільного курсу історії вимагає наукового визначення принципів його відбору. Проблемними також залишаються в умовах сучасної школи відбір, наукова оцінка, систематизація й методична обробка матеріалу краєзнавчої роботи.

Також існують відчутні труднощі пов'язані з видавництвом посібників для вчителів з історії краю та методики використання місцевого матеріалу на уроках історії. Природно, що за цих умов якість збору місцевого матеріалу, його відбір, систематизація й методика використання у навчально-виховній роботі цілком залежать від вчителя.

Вважаємо, що історико-краєзнавча робота має навчально-виховний ефект у позакласній роботі тоді, коли він: не тільки ілюструє й конкретизує загальноісторичні події та явища, але також є джерелом для отримання нових знань, розширення наукового кругозору учнів; зручний для порівняння, зіставлення загальнодержавними історичними процесами; тісно пов'язаний із загальноісторичними подіями і розкриває специфічні особливості розвитку краю.

Тож, на сьогодні краєзнавство повинне високо цінуватися та підтримуватися усіма учасниками позакласної навчально-виховної роботи краєзнавчого спрямування, оскільки складає духовне підґрунтя державотворчих процесів в Україні, сприяє національно-культурному відродженню, формуванню національного світогляду й патріотизму. З результатів досліджуваної теми виникає необхідність створення нових нормативних вимог до організації позакласного навчально-виховного процесу та безперервної історико-краєзнавчої освіти в Україні.

Думаємо, що позакласна історико-краєзнавча робота у вигляді таких форм як екскурсії, експедиції, походи, масові читання, літературні вечори, вечори-зустрічі з відомими людьми, олімпіади, вікторини, краєзнавчі ігри, конференції, реферати, доповіді, дослідження матеріалів музеїв, архівів,

бібліотек виступають засобом конкретизації загальноісторичних подій і причиною активізації пізнавальної діяльності учнів.

Тож, патріотично-виховні можливості позакласної форм історико-краєзнавчої позакласної роботи (екскурсії, експедиції, походи, масові читання, літературні вечори, вечори-зустрічі з відомими людьми, олімпіади, вікторини, краєзнавчі ігри, конференції, реферати, доповіді, дослідження матеріалів музеїв, архівів, бібліотек, челенджі, кросворди, створення схем і макетів краєзнавчих об'єктів) розкриваються у засвоєнні світосприймання і психології, народної культури і менталітету народу України як одного з кращих досягнень національної і загальнолюдської культури.

Також, у результаті дослідження ми запропонували низку практичних заходів, які можна використати при організації позакласної історико-краєзнавчої роботи в загальноосвітньому навчальному закладі (Додаток 3).

Вважаємо, що ключовим елементом у розвитку історико-краєзнавчої роботи є розуміння того, що тільки покоління, сформоване на духовних надбаннях предків, зможе утверджувати нову духовність, творити культуру, продовжувати зберігати і розвивати культурно-історичні традиції, забезпечувати тим самим вічність життя свого народу. Військова ситуація в країні доводить, наскільки надважливим для майбутнього покоління є національно-патріотичні цінності.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

I. Нормативні документи

1. Закон України «Про освіту» (Від 2017 р. зі змінами). URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/2145-19>
2. Закон України «Про позашкільну освіту» № 2120-III від 07.12.2000. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/1841-11>
3. Мала академія наук як центр розвитку науки під егідою ЮНЕСКО / прес-служба МОН України інформує. *Вища школа*. 2017. № 3. С. 5–7.
4. Національна програма виховання дітей та учнівської молоді в Україні. *Освіта України*. 2004. 3 грудня. № 94. С. 6–11.
5. Положення про Державну службу з питань національної культурної спадщини. Затверджене постановою Кабінету Міністрів України від 15 березня 2006 р. № 336. *Урядовий кур'єр*. 2006. № 73–74.
6. Положення про Малу академію наук учнівської молоді. Затверджене наказом Міністерства освіти і науки України від 09.02.06 р., №90. *Інформаційний збірник Міністерства освіти і науки України*. 2006. Березень (№20). С. 51–61.
7. Положення про музей при закладі освіти системи Міністерства освіти України. *Туризм і краєзнавство. Інформаційно-методичний вісник*. № 9. Спецвипуск «Шкільне краєзнавство». К., 1998. С. 17–23.

II. Монографії і статті

8. Бугрій В. Теоретичні засади туристсько-краєзнавчої роботи в сучасній загальноосвітній школі України. *Вісник ЛНУ імені Т. Шевченка*. Луганськ, 2010. № 16. С. 169–174.
9. Буланов Ю. І. Виховання патріотизму засобами краєзнавства. *Збірник наукових праць Харківського національного університету ім. Г. Сковороди. Серія «Історія та географія»*. Харків, 2012. Вип. 45. С. 133–136.

10. Верменич Я. Теоретико-методологічні проблеми історичної регіоналістики в Україні. К. : Інститут історії України НАН України, 2003. 516 с.
11. Гайда Л. Музейна педагогіка : пошук оптимальної моделі. *Методичні засади історичної освіти в контексті профілізації старшої школи : матеріали Всеукраїнської науково-методичної конференції (Кіровоград, 21–22 жовтня 2010 р.)*. Кіровоград : Видавництво КОІППО імені Василя Сухомлинського, 2012. С. 243 –249.
12. Гуменюк Г. М. Формування національної самосвідомості учнів середнього шкільного віку засобами туристсько-краєзнавчої роботи. Івано-Франківськ, 2000. 158 с.
13. Дитячо-юнацький туризм і краєзнавство в Україні та формування гармонійно розвиненої творчої особистості. Збірник матеріалів Всеукраїнської науково-практичної конференції. (Івано-Франківськ, 26 –28 травня 2009 р.) / за ред. Завгородньої Т. К. Івано-Франківськ : Нова Зоря, 2009. 228 с.
14. Дмитрук В. Програма розвитку краєзнавства: регіональний рівень реалізації. *Українське краєзнавство в соціокультурному просторі: історичні ретроспекції та виклики сучасності* / За заг. ред. О. П. Реєнта. К. : Український пропілей, 2017. С. 31 –40.
15. Дубняк К. Вивчення продукційних сил і краєзнавство. *Краєзнавство*. Харків, 1927. № 1. С. 64–70.
16. Жупанський Я., Круль В. Про об'єкт і предмет вивчення національного краєзнавства. *Краєзнавство Науковий журнал*. 1994. № 1–2. С. 3–7.
17. Косило М. Передумови зародження позашкільної краєзнавчої роботи. *Краєзнавство. Науковий журнал*. 2011. № 3. С. 37–40.
18. Косило М. Розвиток туристсько-краєзнавчої роботи у позашкільних навчальних закладах України (II половина XX – початок XXI століття). Івано-Франківськ : Видавець Кушнір Г. М., 2018. С. 34-39.
19. Кремень В. Вітчизняне краєзнавство: стратегічні орієнтири сучасної освітньої парадигми. *Краєзнавство. Науковий журнал*. 2011. № 3. С. 10–16.

20. Кремень В. Вітчизняне краєзнавство: стратегічні орієнтири сучасної світової парадигми. *Краєзнавство. Науковий журнал*. 2011. № 3. С. 10–15.
21. Маньковська Р. Краєзнавство і освіта: витоки і перспективи співбуття. *Краєзнавство. Науковий журнал*. 2011. № 3. С. 16–23.
22. Маньковська Р. Народне музейництво в громадянському суспільстві: історія і перспективи розвитку. *Краєзнавство. Науковий журнал*. 2008. № 1–4. С. 138–146.
23. Мицкан В., Леник Ю. Психолого-педагогічні аспекти туристсько-краєзнавчої роботи. *Вісник Прикарпатського університету. Серія «Фізична культура»*. Івано-Франківськ, 2012. Вип. 15. С. 120–126.
24. Оришко С. Патріотичне виховання старшокласників у процесі туристично-краєзнавчої роботи загальноосвітніх навчальних закладів. Івано-Франківськ, 2014. 347 с.
25. Оришко С. Туристсько-краєзнавча діяльність у житті сучасного школяра. *Вісник Ужгородського національного університету. Педагогіка, соціальна робота*. Ужгород, 2011. Вип. 23. С. 107–111.
26. Панчук А. Сутнісна характеристика понять туристсько-краєзнавчої діяльності як фактору виховання особистості. *Вісник Прикарпатського університету. Серія «Фізична культура»*. Івано-Франківськ, 2013. Вип. 17. С. 149–154.
27. Перспективи розвитку краєзнавчого руху: пропозиції до проекту Державної програми розвитку краєзнавства на період до 2025 р. *Краєзнавство. Науковий журнал*. 2013. № 4. С. 4–9.
28. Петько Л. Духовність. Культура. Туристсько-краєзнавча діяльність підлітків. *Наукові записки кафедри педагогіки Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна*. Харків, 2007. Вип. 19. С. 157–164.
29. Приходьченко К. Формування національної свідомості учнів у процесі розвитку їхніх творчих особистостей. *Освіта і управління*. 1997. № 3. – С. 152–155.
30. Прокопчук В. Деякі аспекти теорії і методології шкільного краєзнавства. *Краєзнавство. Науковий журнал*. 2011. № 3. С. 29–37.

31. Реєнт О. Освітнєанське краєзнавство як загальнодержавна справа. *Всеукраїнська нарада з питань викладання навчального курсу «Основи краєзнавства» у закладах вищої освіти. Матеріали та документи*. Київ, 24 травня 2018 р. К., 2018. С. 11–16.
32. Реєнт О. Поступ українського краєзнавства. *Краєзнавство. Науковий журнал*. 2015. № 1–2. С. 8–27.
33. Серкіз Я. Історичне краєзнавство. Львів, 1995. С.56-66
34. Томенко М. В. Знати і шанувати свою Малу Батьківщину. *Всеукраїнська нарада з питань викладання навчального курсу «Основи краєзнавства» у закладах вищої освіти. Матеріали та документи*. Київ, 24 травня 2018 р. К., 2018. С. 24–28.
35. Тронько П. Краєзнавство як складова навчально-виховного процесу. *Краєзнавство. Науковий журнал*. 2011. № 3. С. 5–10.
36. Тронько П. Родовід українського краєзнавства. *Краєзнавство. Науковий журнал*. 1993. № 1. С. 3–7.
37. Шепелева В. Музейна педагогіка : від традицій співпраці до використання нових педагогічних технологій. *Рідна школа*. 2014. № 12. С. 52–56.

III. Підручники, посібники, методичні матеріали

38. Голубко В., Качараба С., Середяк А. Історичне краєзнавство. Навчальний посібник. Львів: Видавничий центр ЛНУ імені Івана Франка. Львів, 2005. 116 с.
39. Калакура Я., Бабенко Л. Історичне джерелознавство. Підручник. К. : Либідь, 2002. 436 с.
40. Калакура Я., Історична наука: термінологічний і понятійний довідник. К. :Вища школа, 2002. С. 245-278.
41. Костриця М., Обозний В. Шкільна краєзнавчо-туристична робота: навч. посібник. К. : Вища школа, 1995. 223 с.
42. Королько А. Методичні рекомендації для семінарських занять та самостійної роботи з дисципліни «Основи шкільного краєзнавства» (для

студентів IV курсу спеціальності 014.03 «Середня освіта (Історія)»). Івано-Франківськ, 2019. 78 с.

43. Луцький Я., Скрипник П. Основи шкільного туризму. Навчальний посібник. Івано-Франківськ : Місто НВ, 2008. 138 с.

44. Мазак С., Яцуляк Н. Історичне краєзнавство на уроках суспільних дисциплін та в позаурочний час. *Шкільне краєзнавство Івано-Франківщини. Збірник навчально-методичних матеріалів для вчителів*. Івано-Франківськ, 2016. С. 38–44.

45. Маланюк Т. Туристсько-краєзнавча робота в школах області. *Шкільне краєзнавство Івано-Франківщини. Збірник навчально-методичних матеріалів для вчителів*. Івано-Франківськ, 2016. С. 62–78.

46. Позашкільний туризм і краєзнавство в Україні: історія та сьогодення / упор. Н. Савченко, М. Косило, О. Наровлянський. Івано-Франківськ, 2010. С. 96-100

47. Програма для туристсько-краєзнавчих гуртків позашкільних закладів / Кол. укладачів; За ред. Д.Г. Омельченко. К. : ІЗМН, 1996. 124 с.

48. Прокопчук В. Топоніми рідного краю: методичний посібник. К. : Рідний край, 1999. 96 с.

49. Прокопчук В. Учнівська науково-дослідницька робота: написання і захист: метод. рек. / ХОІППО; ХОЦТК [та ін.]. Хмельницький : Мельник А. 2006. С. 12-15

50. Прокопчук В. Шкільне краєзнавство: навчальний посібник / наук. ред. П.Т. Тронько; МОН України, Кам'янець-Подільський нац. ун-т ім. Івана Огієнка. К.; Кам'янець-Подільський: Кондор, 2010. 338 с.

51. Середяк А., Голубко В. Методичні засади підготовки історика-краєзнавця: досвід, перспективи. *Дрогобицький краєзнавчий збірник*. 2017. Вип. 3. С. 3–9.

52. Скрипник А. Ю., Каденюк О. С. Методологічні засади викладання Історії України у вищих навчальних закладах. *III Міжнародна наукова конференція «Сучасні напрямки викладання гуманітарних дисциплін у середніх*

та вищих навчальних закладах: мова, література, історія». Горлівський інститут іноземних мов. 2013. С. 5–7.

53. Треф'як Я. Методика краєзнавчої роботи в національній школі. Івано-Франківськ, 2002. 110 с.

54. Треф'як Я. Позакласна краєзнавча робота як один із засобів національного виховання дітей та учнівської молоді. *Шкільне краєзнавство Івано-Франківщини. Збірник навчально-методичних матеріалів для вчителів*. Івано-Франківськ, 2016. С. 13–21.

IV. Енциклопедичні і довідкові видання

55. Гончаренко С.У. Український педагогічний словник. К., 1997. 258 с.

56. Калакура Я. Історична наука: термінологічний і понятійний довідник. К. : Вища школа, 2002 430 с.

57. Козицький А., Підкова І. Енциклопедія Львова. Том 4. Львів: Літопис, 2012. С. 204–210.

58. Освітнянське краєзнавство: досвід, проблеми, перспективи (присвячена 200-річчю від дня народження українських просвітителів І. Вагилевича та М. Шашкевича). Збірник матеріалів. Івано-Франківськ : Лілея–НВ, 2011. 352 с.

59. Пам'ятки архітектури і містобудування України: Довід. Державного реєстру національного культурного надбання / В. Вечерський, М. Годованок, Є. Тиманович та ін.; за ред. А. Мардера, В. Вечерського. К. : Техніка, 2000. 664 с.

V. Автореферати дисертацій

60. Биковська О. Теоретико-методологічні основи позашкільної освіти в Україні (автореф. дис.). Київ, 2008. С. 17-25.

ДОДАТКИ

Додаток А

Таблиця 1.

Визначення дослідниками терміну «краєзнавство»

Вчені-дослідники	Тези
Я. Верменич	Краєзнавство, як підсистема регіоналістики, має виразну специфіку, яка дає підстави для окремого розгляду його когнітивних та соціально-інформаційних функцій.
К. Дубняк	...«це тільки метода наочно студіювати природничі й економічні науки»; «краєзнавство – це пропедевтичний курс елементарної шкільної географії»; «краєзнавство – не тільки метода, але й самостійне, цілком визначене коло систематичного знання зі своєю власною методою».
М. Костиця	Краєзнавство, на нашу думку, є нижчим таксономічним елементом країнознавства і разом з останнім дає змогу відтворити цілісний образ України як держави з її виразною геополітичною «особистістю»

Закінчення таблиці 1.

В. Круль	Вважає, що для історичного краєзнавства просторовий обсяг вивчення значно ширший, ніж для історії України. «Тому головним для історичного українського краєзнавства є діяльність людини, активного носія національного, в межах суспільно-економічних формацій, стратифікованих систем українського суспільства».
П. Тронько	«Науковий пошук має бути пошуком істини і краєзнавству тут повинна належати особлива роль. Адже саме на місцях, крізь призму вже узагальненого і осмисленого історичного досвіду, твориться сьогодні картина минулого, в основу якої кладеться неприкрашена правда».

Джерело: Методична розробка авторки

Форми позашкільної історико-краєзнавчої роботи

Форми позашкільної історико-краєзнавчої роботи	Короткий опис
Масові форми позашкільної роботи	<p>Основною перевагою масових форм позакласної роботи є те, що ними можна охопити значну кількість учнів.</p> <p>Серед форм масової позакласної роботи найпоширеніші такі: лекції і доповіді, демонстрування науково-популярних кінофільмів, виробничі екскурсії, походи вечори-зустрічі з передовиками підприємств, вечори-звіти гуртків, тематичні вечори, виставки, олімпіади, читацькі конференції та ін.</p>
Групові форми позашкільної роботи	<p>Застосовується з урахування потреб групи школярів. До цих форм належать лекторії, години класного керівника, гуртки художньої самодіяльності, робота з пресою, радіо- і телепередачами, екскурсії, походи та ін.</p>
Індивідуальні форми позашкільної роботи	<p>Потреба індивідуального підходу зумовлена особливостями індивіда.</p> <p>Полягає в виконанні індивідуального завдання учнем: написання рефератів, доповідей, спогадів, опис пам'ятників історії та культури та ін.</p>

Джерело: Методична розробка авторки

Додаток В

Початок таблиці 3.

Етапи організації роботи гуртка (секції, клубу) на база загальноосвітнього
навчального закладу

Етапи	Діяльність керівника гуртка	Діяльність адміністрації
1	Надання адміністрації навчального закладу необхідних документів про освіту і кваліфікаційний рівень. Визначення напрямку діяльності гуртка, основної мети і задач. Ознайомлення з посадовими обов'язками (під розпис). Ознайомлення з методичними рекомендаціями по організації роботи гуртка.	Директор: Ознайомлення з документами про освіту претендента на посаду керівника гуртка, його атестаційним листом, копією посвідчення про проходження курсів підвищення кваліфікації. Співбесіда. Визначення напрямку діяльності гуртка. Ознайомлення керівника гуртка із Статутом установи, Правилами внутрішнього трудового розпорядку, з посадовими обов'язками. Надання приміщення для проведення занять гуртка. Директор Заст. директора: Консультація по складанню навчальної програми і календарно-тематичного плану.
2	Складання навчальної програми гуртка (не пізніше, ніж за 10 днів до початку його роботи). Узгодження програми з методичною радою навчального закладу.	Методична рада: Затвердження програми роботи гуртка (протягом 15 днів, відведених на комплектування груп).
3	Комплектування груп. Оформлення кабінету. Підготовка необхідних матеріалів, інструментів, обладнання для організації занять.	Педагог-наставник, методисти: Надання консультативної допомоги в організації рекламної роботи щодо набору вихованців до гуртка.
4	Складання календарно-тематичного плану роботи гуртка на семестр (навчальний рік)	Методична рада: Затвердження календарно-тематичного плану роботи гуртка.
5	Складання розкладу занять гуртка (для кожної групи)	Заст. директора: Складання графіка роботи гуртків в ЦДЮТ Директор: Затвердження графіка роботи гуртків
6	Оформлення журналу обліку роботи гуртка	Заст. директора: Ознайомлення керівника гуртка з вимогами щодо ведення журналу обліку роботи гуртка.

Закінчення таблиці 3.

7	Проведення вступного заняття. Проведення вступного інструктажу з техніки безпеки для вихованців з обов'язковою відміткою в журналі на окремій сторінці. Складання планів-конспектів занять. Заповнення журналу гуртка. Організація самоврядування в гуртку. (вибори старости, його заступника, розподіл обов'язків між вихованцями) Проведення батьківських зборів.	Заст. директора: Консультація про зміст вступного інструктажу з техніки безпеки для вихованців. Контроль за веденням журналу обліку роботи гуртка (5 разів на рік). Аналіз результативності роботи гуртка Педагог-наставник, методисти: Надання консультативної допомоги щодо складання конспекту заняття, структури заняття, форм навчальної роботи, ведення журналу обліку роботи гуртка.
8	Участь в методичних заходах закладу. Самоосвітня діяльність. Проведення відкритих занять для педагогів та батьків вихованців. Відвідування занять досвідчених керівників гуртків Проведення роботи з виготовлення наочних матеріалів для забезпечення роботи гуртка.	Педагог-наставник, методисти: Надання методичної допомоги керівнику гуртка.
9	Організація масових заходів з гуртківцями (екскурсійної, концертної, спортивно-масової, виставкової діяльності тощо). Залучення батьків до організації і проведення масових заходів.	Заст. директора, педагог-наставник, методисти: Відвідування та аналіз масових заходів.
10	Участь в заходах різних рівнів (концертах, конкурсах, змаганнях, оглядах, акціях, виставках тощо).	Заст. директора: Організація участі гуртка в заходах різних рівнів (концертах, конкурсах, змаганнях, оглядах, акціях, виставках тощо).
11	Проведення підсумкового заняття або творчого звіту гуртка, заохочення кращих гуртківців	Заст. директора: Відвідування та аналіз підсумкового заняття, творчого звіту гуртка.
12	Самоаналіз виконання навчальної програми гуртка, роботи гуртка за навчальний рік	Заст. директора: Аналіз виконання навчальної програми гуртка, роботи гуртка за навчальний рік.

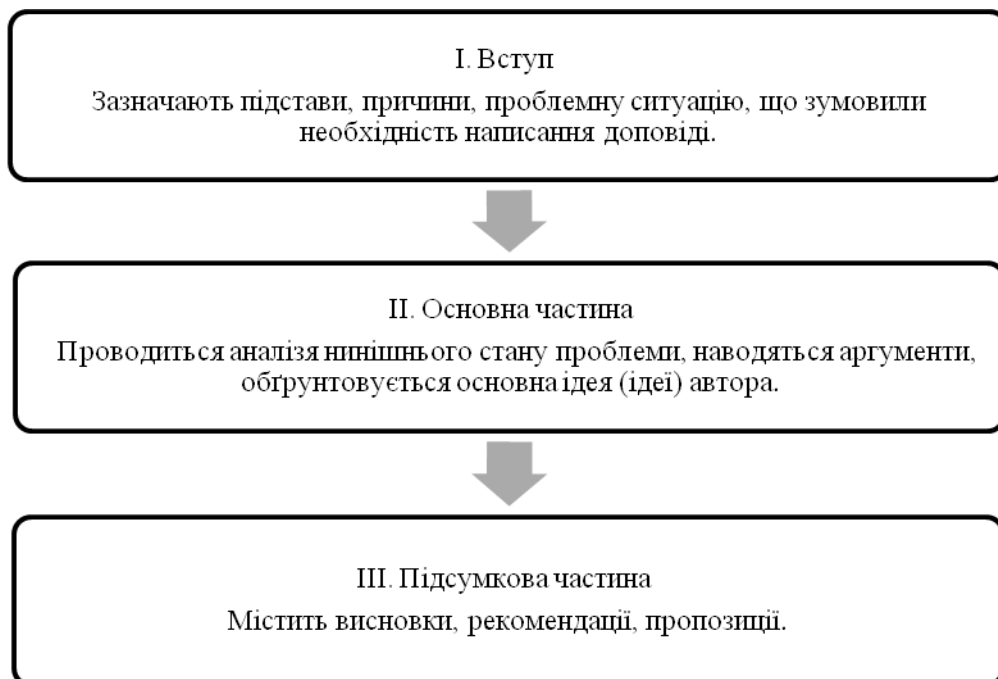
Джерело: Скрипник А. Ю., Каденюк О. С. Методологічні засади викладання Історії України у вищих навчальних закладах. III Міжнародна наукова конференція «Сучасні напрямки викладання гуманітарних дисциплін у середніх та вищих навчальних закладах: мова, література, історія». Горлівський інститут іноземних мов. 2013. С. 5–7.

Класифікаційні групи писемних архівознавчих джерел

Група	Джерела
I група	Нормативні акти та інші документи державних органів, політичних партій, громадських і релігійних організацій, творчих спілок, пов'язані із заснуванням архівів, визначенням їх профілю і структури.
II група	Твори, промови, виступи державних і громадських діячів з питань архівної політики, діяльності архівних установ та праці відповідальних працівників архівної галузі всіх рівнів, які містять інформацію про реалізацію архівної політики, діяльність відповідних установ.
III група	Масові джерела, насамперед матеріали преси, періодики
IV група	Інструктивні та довідково-інформаційні матеріали, підготовлені архівними установами.
V група	Наукові праці з історії, теорії та організації архівної справи, матеріали науково-практичних конференцій
VI група	Мемуари, спогади, щоденники і листування істориків, архівознавців, архівістів.

Джерело: Калакура Я. Історична наука: термінологічний і понятійний довідник. К. : Вища школа, 2002 430 с.

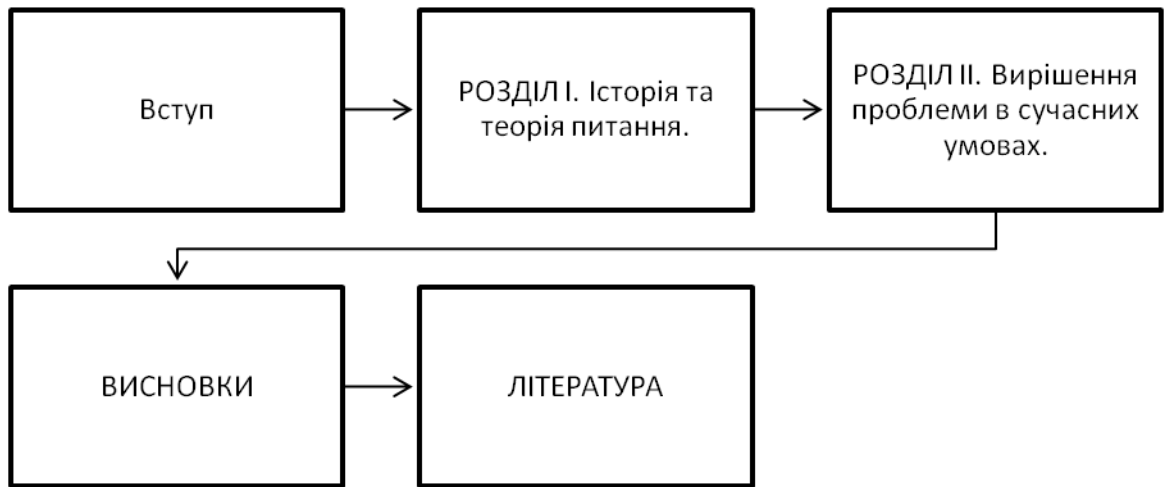
Структура тексту доповіді запропонована на рис. 1.

Джерело: Методична розробка авторки

Зразок структури реферату

Джерело: Методична розробка авторки

Додаток 3*Початок таблиці 5.*

Форма позакласної історико-краєзнавчої роботи	Висунуті пропозиції
Експерсії, походи, експедиції	<p>Практичне значення у навчальному процесі має самодіяльність учасників краєзнавчої роботи, яка полягає в самостійному вирішенні учнями під керівництвом учителів усіх організаційних питань проведення пошукової роботи і оформлення матеріальних результатів очного дослідження історично-краєзнавчих об'єктів. Тобто, мається на увазі, вирішення питань щодо пошуку краєзнавчої літератури дотичної до теми експерсії чи походу, пошуку маршрутних карт, їх вивчення, а також дослідження архівної інформації, що матиме практичний застосунок у проведенні експерсії, походу, експедиції.</p>
Шкільні олімпіади	<p>Можемо запропонувати ряд практичних застосувань у роботі з школярством. На нашу думку, проведення шкільних олімпіад повинне відбуватися у досить невимушеній атмосфері, де перевагу надають комунікації та обміну досвідом. Хочемо наголосити, що таке організаційне середовище сприятиме зниженню стресу учнів перед написанням олімпіад, а також перенесе акцент з конкурентної боротьби на особистісний розвиток та здобуті знання. Наприклад, організаційні моменти олімпіади можна розпочати зі знайомства між учасниками олімпіади та проведення командної гри «Брейн-ринг» чи гри «Питання-відповідь» з історико-краєзнавчою тематикою.</p>

Продовження таблиці 5.

Конференції,	Пропонуємо використання цифрових технологій: зображення створені за допомогою комп'ютерної графіки чи роздруківки зроблені на 3D-принтері. Використання новітніх технологій покращить засвоєння викладеного у конференції матеріалу та дозволить донести меседж доповідача до слухача.
Літературні вечори, масові читання, зустрічі-ранки	Для практичного застосування в загальноосвітньому навчальному закладі можемо застосувати наступні заходи: пропонуємо поєднувати форми масової позакласної роботи – масові читання з літературно-краєзнавчими вечорами або літературно-краєзнавчі вечори з вечорами-зустрічами з відомими людьми краю. Таке поєднання сприятиме різноманітності позашкільного заходу та інформаційні зацікавленості. Також рекомендуємо застосовувати пізнавальний мультимедійний контент, що допоможе таким заходам набути сучасного змісту.
Краєзнавчі ігри	Важливим елементом реалізації краєзнавчої гри є розвинена уява та логіка. У свою чергу, хочемо запропонувати такі навчальні ігри для школярів: гра «Історична мозаїка», в якій учні повинні відгадати історичну особу за допомогою певної кількості підказок, пов'язаних із життям та діяльністю цієї особи; гра «Весела абетка» суть якої полягає в тому, щоб на запропоновану букву назвати якомога більше історичних та краєзнавчих термінів та понять, паралельно їх пояснюючи; гра «Історичний ребус» - полягає в тому, щоб учні самостійно зашифрували історичні терміти та поняття, а згодом разом з групою їх розгадували.

Закінчення таблиці 5.

Дослідження матеріалів архів, музеїв, бібліотек	Рекомендуємо, для початку, провести роз'яснювальні лекцію для виконавців такого індивідуального завдання, в якій ішлося би про нюанси оформлення та оприлюднення дослідження, а також основи архівознавства та музейної справи, щоб полегшити пошук інформаційних джерел. На далі, школярі повинні самостійно зайнятися пошуком за рекомендаціями вчителя.
Реферати, доповіді, спогади	Зі свого дослідження можемо рекомендувати використання технологій медіа-арту для презентації рефератів, доповідей та використання технологій доповненої реальності для організації зустрічей-спогадів та описів пам'яток історії та культури.
Челенджі, кросворди, схеми та макети краєзнавчих об'єктів	За допомогою сучасних технологій комп'ютерної графіки та доповненої реальності учні мають змогу не тільки відтворити пам'ятки історії та культури у їх початковому вигляді, а створити витвір комп'ютерного мистецтва. Звичайно, на практиці рекомендуємо розпочати з освоєння сучасних методик та технологій.

Джерело: Методична розробка авторки

Додаток К

План-конспект позакласної історико-краєзнавчої вікторини для учнів 10-11 класу

Дата: 25.05.2022р.

Клас: 10-11

Тема: «Місто моє – Івано-Франківськ»»**Форма заняття:** вікторина**Мета:****навчальна:**

- пізнавальний характер вікторини сприяє вивченню інформаційної новизни / *інформаційна*,
- сприяти глибшому засвоєнню краєзнавчого матеріалу та вивченні історії м. Івано-Франківська / *інформаційна*,
- сприяти комунікації та навчанню школярів / *інформаційна, інформаційно-комунікаційна*

розвивальна:

- активізувати пізнавальні інтереси учнів, на основі командних змагань;/ *соціальна, особиста*;
- розвивати вміння працювати із історичними джерелами та ілюстраціями (на основі демонстрації візуального джерела протягом вікторини) ;/ *просторова*;
- розвивати вміння аргументовано висловлювати думку (на основі гри « Туристичний мікрофон») ; \ *Інформаційна, мовленнєва, логічна*;
- розвивати вміння застосовувати свої знання та навички, яких вони набули на уроках історії в процесі здійснення самопідготовки/ *логічна*;
- розвивати вміння критично, логічно та творчо мислити протягом всієї вікторини; / *соціальна, особиста, логічна*;
- розвивати вміння шукати інформацію (на основі етапу «Що, де, коли?»); / *просторова, логічна*;
- розвивати вміння аналізувати відповіді учнів (на прикладі етапів вікторини «Початки Станіславова»);/ *соціальна*;
- формувати вміння характеризувати історичні постаті (на прикладі А. Потоцького, Ю. Дзвонковської)/ *аксіологічна*;
- розвивати хронологічну компетентність (на прикладі запитань з етапу гри « Початки Станіславова»); / *хронологічна, інформаційно-комунікаційна*.
- розвивати креативність (при відповідях на розгорнуті питання)/ *інформаційна, інформаційно-комунікаційна*;

виховна:

- виховувати вміння працювати в колективі (робота в групах) / *хронологічно-логічна, соціальна, мовленнєва*;
- формувати навички роботи з ілюстраціями («Межиріччя Бистриць. XVII ст.», «Шротар за роботою» та ін.) / *інформаційна*
- формувати комунікативну компетентність шляхом усних відповідей (Краєзнавча гра-вікторина «Івано-Франківськ - Що? Де? Коли?»)/ *мовленнєва*;
- виховати толерантне ставлення до думки свої друзів (на основі вміння працювати в команді); / *хронологічно-логічна*;
- виховати шанобливе ставлення до подій минулого та її періодизації (на основі пояснення того, що події кожного дня – стають історією); / *хронологічна*;
- виховувати патріотичні якості учнів (на прикладі історій минулого Івано-Франківська, які будуть додатковими коментарями вчителя під час проведення вікторини). / *просторово-аксіологічна*;
- викликати почуття гордості за славних земляків Франківщини та їх здобутків/ *культуровідповідна, аксіологічна, особиста, громадянська*;
- сформувати особисте ставлення до міста Івано-Франківська як до малої Батьківщини/ *аксіологічна, особиста*.

Місце проведення: кабінет уроку історії, або екскурсія на основі гри «Туристичний мікрофон» за бажанням учнів.

Обладнання: книга Шпільчак В. Станіславів – Івано-Франківськ: Місто давнє і сучасне /В. Шпільчак, З.Соколовський, М. Головатий. – Львів: Світ, 2011. – 296с. ,ілюстрації відомих постатей, ремесл, карта «Межиріччя Бистриць. XVII ст», онлайн-карта «м. Івано-Франківськ», листки, ручки.

Тривалість заходу: 50хв.

Хід заняття:

Організаційний етап:

Початок вікторини:

- Привітання учасників, оголошення команд
- Ознайомити учнів з правилами проведення вікторини, яких повинні дотримуватись протягом всієї гри;
- Представлення учасників команд, підготовлене учнями заздалегідь: назва, гасло, емблема.

Мотиваційний етап:

Актуалізаційний етап:

Вправа « Асоціативний куц»

Обговорення:

Запитання до учнів: З чим у вас асоціюється рідне місто Івано-Франківськ? Чому? Відповідь обґрунтуйте.

Етап 1. Краєзнавча гра-вікторина «Івано-Франківськ - Що? Де? Коли?»
Команди на швидкість відповідають на питання. Питання без запропонованих відповідей, тому дається час на обговорення. За кожну правильну відповідь – 1 бал.

1. Хто вважається офіційним засновником міста Станіслава?
/Станіслав Потоцький/
2. В якому році місто одержало Магдебурзьке право?
/1662 р./
3. Скільки в'їзних брам вело до Станіслава?
/3 брами/
4. Яку форму має сучасна Ратуша?
/Фому хреста/
5. Які птахи зображені на гербі Івано-Франківська?
/Дві чорні галки/
6. Як звали кохану Івана Франка, що мешкала в Івано-Франківську?
/Юзефа Дзвонковська/
7. Який навчальний заклад міста вважається найстарішим?
/Прикарпатський університет, заснований 1940 р./
8. В якому місяці проходить щорічний фестиваль «Свято ковалів»
/ травень/

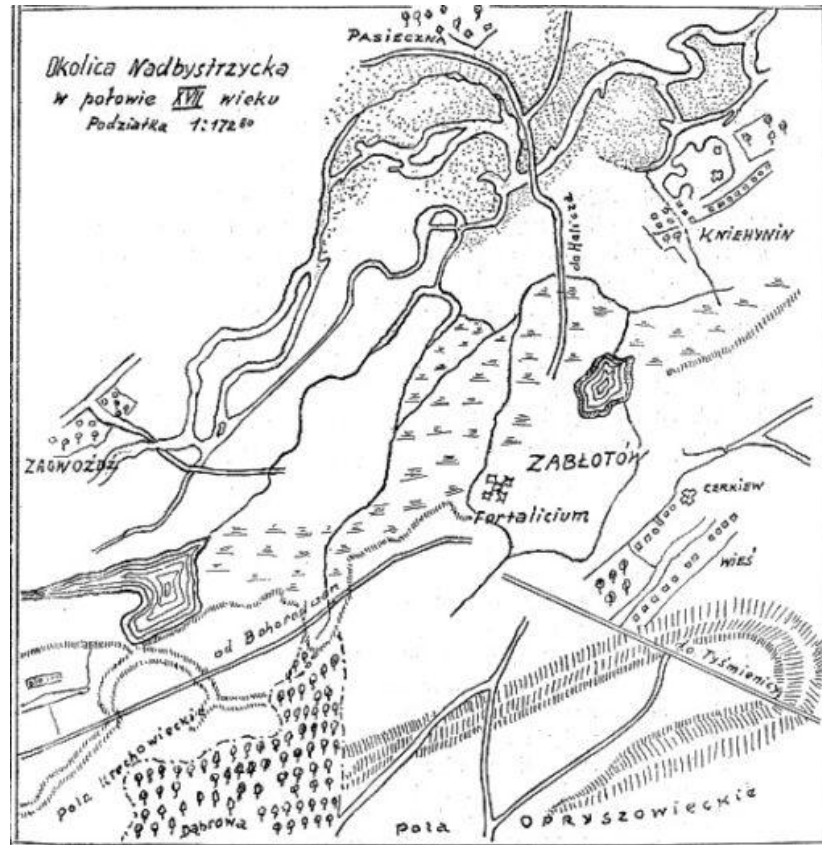
Етап 2. Краєзнавча гра «Початки Станіслава»

Командам надається запитання з варіантами відповідей та ілюстраціями. У порядку черговості команди відповідають на запитання. За кожну правильну відповідь - 2 бали.

1. Одне з поселень, яке знаходилося на місці майбутнього Станіслава, називалося **Заболотів**. Воно розташовувалося в районі сучасних вулиць...
  - а) Миру і Привокзальної
  - б) Галицької і Дністровської
  - в) Незалежності і Січових Стрільців

г) Грушевського і Франка

Правильна відповідь: Грушевського і Франка.

Межиріччя Бистриць. XVII ст.

2. В якому році Станіславів отримав право використовувати міський герб?

а) 1662

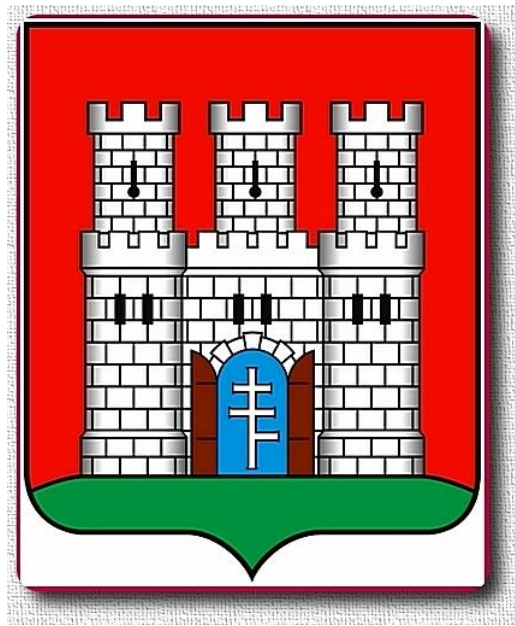
б) 1663

в) 1664

г) 1665

Правильна відповідь: у 1663 році король Ян Казимир видав привілей, що підтверджував надання містові магдебурзького права і надавав йому право використовувати міський герб.

Герб Станіслава.

3. Важливу роль у новозаснованому Станіславові відгравали цепаки. Вони...

- а) займалися збиранням податків*
- б) засідали в магістраті*
- в) займалися судочинством*
- г) були першою міською поліцією*

Правильна відповідь: були першою міською поліцією.

Цепак.

4. Значна частина коштів до міського бюджету Станиславова надходила зі шротарні. Це був цех, у якому...

- а) подрібнювали солод*
- б) обробляли шкіру*
- в) відтискали олію*
- г) виготовляли глиняний посуд*

Правильна відповідь: подрібнювали солод.

Шротар за роботою.

5. Мешканці Станиславова та його околиць мушили сплачувати машт. Це був податок на...

- а) нерухомість*
- б) випас худоби*
- в) підтримання боєготовності фортечних стін*
- г) брукування вулиць*

Правильна відповідь: випас худоби.

Міщани, XVII ст.

6. Зразу ж після заснування Станиславова Андрій Потоцький запросив до міста вірмен. Вірменські ремісники відкривали табахарні і виготовляли у них...

- а) горілку
- б) тканину
- в) сап'ян
- г) сир

Правильна відповідь: сап'ян, тобто дуже м'яку шкіру.

Вірменська пара. Малюнок, поч. XVIII ст.

7. Справами ремісничих цехів, торгівлі, міської забудови та іншими поточними справами в магістраті Станиславова займалися...

- а) райці
- б) лавники
- в) лунарі
- г) схоластики

Правильна відповідь: райці.

Засідання міського уряду.

8. В 1687 році іноземний гість, який відвідав Станіславів, назвав його «найбільшим і найкращим містом на Покутті». Цього мандрівника звали...

- а) Ульрих фон Вердум*
- б) Іоганн Георг Коль*
- в) Йозеф Рорер*
- г) Франсуа Паулін Д'Алейрак*

Правильна відповідь: Франсуа Паулін Д'Алейрак.

Старе місто Станіславів

9. Андрій Потоцький був великим прихильником містичного вчення, яке називалося...

- а) вуду*
- б) кабала*
- в) астрологія*
- г) хіромантія*

Правильна відповідь: кабала.

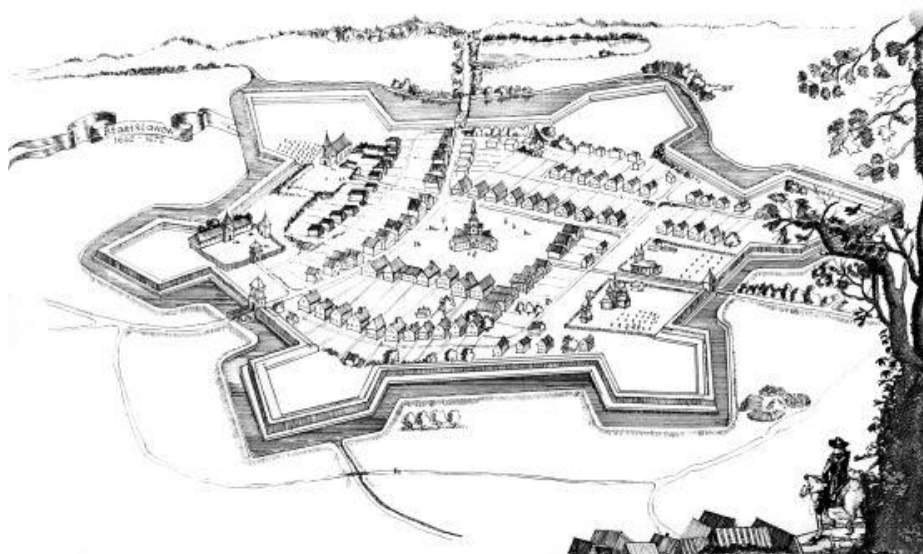

Андрій Потоцький.

10. Перший варіант фортеці Станиславова, створений архітектором Франсуа Корассіні, втілював ідею міста-зірки. Цю систему розробив італійський архітектор Вінченцо Скамоцці, і вона у ті часи вважалася найбільш вдалою, тому що...

- а) полегшувала планування міського простору*
- б) надавала містові привабливу форму*
- в) покращувала оборонні якості міста-фортеці*
- г) надавала містові небесне покровительство*

Правильна відповідь: покращувала оборонні якості міста-фортеці.

Станіславівська фортеця.

Етап 3. Гра «Туристичний мікрофон»

Учасникам надають змогу уявити себе екскурсоводами у рідному місті. Кожній команді надається можливість продумати екскурсійний маршрут, а пізніше учасники команди в порядку черги розповідатимуть про історичний об'єкт на цьому маршруті. Максимальна оцінка – 12 балів.

Демонстрація онлайн-карти « м. Івано-Франківськ) по якій здійснюється екскурсійний маршрут учнями.

Наприклад:

Піднятись на ратушу

Ратуша, що розташована на площі Ринок, вважається одним з символів міста. Це найвища будівля Івано-Франківська, її висота складає 49,5 м. Це четверта за рахунком ратуша у Франківську, її будівництво тривало у 1928-1939 роках.

На ратуші працює оглядовий майданчик. Щоби піднятись на нього, необхідно буде здолати 166 сходинок. Він працює з вівторка по неділю, з 10:00 до 20:00 (останній підйом о 19:30). Понеділок — вихідний.

Зазирнути в палац

Колишня резиденція засновників міста польських магнатів Потоцьких не завжди відкрита для відвідувачів, проте варто принаймні зазирнути за її ворота (вул. Шпитальна, 3).

Історія палацу складна й невесела: у XIX столітті австрійська влада відкрила тут військовий шпиталь, який пропрацював тут аж до 2000-х років, поки не опинився у приватній власності. За цей час на території палацу добудовували споруди, тож від первинного вигляду тут залишилось небагато. Після того, як палац передали у власність міста, його використовують для різноманітних мистецьких акцій, фестивалів тощо.

Прогулятись Стометрівкою

Центральна вулиця Франківська має назву Незалежності, але її початок – пішохідну вулицю з кав'ярнями, ресторанами та крамницями — в місті називають Стометрівкою. До речі, справжня її довжина — 450 м.

Тут можна купити книжки в букіністичній крамниці, з'їсти морозива чи випити кави, послухати вуличних музикантів чи сфотографуватись на фоні однієї з численних металевих скульптур, що створюють в місті під час щорічного Свята Ковалів.

Зайти на вулицю Тринітарську

Це одна з найдавніших вулиць у місті, практично його ровесниця. Раніше тут була розташована єврейська дільниця, однак після того, як поруч звели палац Потоцьких, а згодом поруч із ним монастир чернечого ордену тринітарів, який існував із 1690 до 1774 року, євреїв перемістили на південь від Ринку.

Ця вуличка досить вузька: колись її ширина була розрахована на проїзд однієї брички.

Зараз вулицю зробили пішохідною: зробили освітлення, посадили дерева та встановили лавочки.

Випити кави на найменшій вулиці

Вулиця Івана Труша, що сполучає вулицю Лесі Українки та площу Ринок, є найменшою вулицею Франківська. Її довжина складає 65 м, ширина — 6 м. На цю вулицю виходить один з входів кав'ярні «**Говорить Івано-Франківськ**» (площа Ринок, 8). Тут можна випити кави чи купити зерна з собою — залежить, скільки часу у вас ще залишилось. У цій кав'ярні готують справді хорошу каву, є десерти, салати чи бейгли. А також грає музика з вінілових платівок.

З'їсти пиріжків

«Пиріжкова» біля центральної пошти — по-справжньому культове місце у Франківську. Пиріжки тут готують ще з 1967 року. До слойок з полуницями чи з сиром можна взяти солодкої, як дитячі спогади, кави зі згущеним молоком і відчутти себе справжнім франківцем.

Купити щось на пам'ять

Дорогою з центру до залізничного вокзалу можна ще зазирнути до **Urban Space 100** (вул. Михайла Грушевського, 19). І мова зараз не стільки про ресторан, як про крамницю, що працює в цьому закладі. Тут можна купити дизайнерські листівки, футболки, світиоти, наплічники, книжки, горнята та чимало інших цікавих речей від франківських та інших українських виробників. Чим не сувеніри на згадку?

Купити книжку

Доповнення до попереднього пункту — якщо звичайні сувеніри вам не дуже цікаві.

Можна зайти до книгарні найстарішого з нинішніх франківських видавництв **Лілея-НВ** і купити собі щось з прози Тараса Прохаська або вишукати ранні (і маловідомі) книжки Софії Андрухович. Їхня книгарня розташована на вул. Незалежності, 18.

Інший варіант — **букіністична крамниця** (вул. Незалежності, 19), де можна знайти будь-що: від класиків американської літератури ХХ століття до найсвіжіших новинок українських видавців. Єдине, про що варто пам'ятати — графік роботи. У неділю книгарня не працює взагалі, а у суботу працює лише з 10:00 до 14:00.

Завітати у «Бастіон»

Івано-Франківськ (тоді — Станіславів) планувався як військове укріплення. Частина справжніх фортиів збереглась до сьогодні. Зараз на цьому місці працює **фортечна галерея «Бастіон»** (пров. Фортечний, 1). У галереї працюють різні крамниці й ресторани, регулярно влаштовують виставки. На бастіон можна піднятись згори, на терасу, або ж обійти його збоку, через пішохідну вуличку.

Піти на озеро

Миське озеро зробили штучно у 1950-х роках. У теплу пору року на його березі можна засмагати, читати у затінку чи просто гуляти. Але можна взяти на прокат човен чи катамаран. Посередині озера є так званий «Острів кохання», на який можна потрапити через міст.

Систематизація знань: А зараз давайте зіграємо у вправу «Валіза: Які висновки я зробив для себе» та кожен обґрунтуйте свою позицію декількома реченнями та заповніть чек-листа «Знаю – Хочу – Дізнався».

Висновки: Підбиття підсумків вчителем та оголошення результатів для команд.

Література:

1. Івано-Франківськ місто в серці Європи. – Івано-Франківськ: Центр туристичної інформації, 2007. – 46с. Івано-Франківськ та область: стислий путівник. – Харків: Біблекс, 2008. – 320с.
2. Мицан М. Станіславські вежі. – Івано-Франківськ: Лілея-НВ, 2010. – 151с.
3. Наш Станіславів. – Івано-Франківськ, 2002. – 148с. Наш Станіславів: альбом. – Івано-Франківськ: Лілея-НВ, 2002. – 118с.
4. Пилип'юк В. Івано-Франківськ: фотоальбом /В. Пилип'юк. – Львів: Світло і тінь, 1999. – 99с.
5. Шпільчак В. Станіславів – Івано-Франківськ: Місто давнє і сучасне /В. Шпільчак, З.Соколовський, М. Головатий. – Львів: Світ, 2011. – 290с. Презентація книг серії «Моє місто»
6. Грибович М. Історія окружного міста Станіслава в Галичині в 1947 р. /Пер. з пол. І. Бондарєва/ М. Грибович – Івано-Франківськ: Лілея-НВ, 2007.– 40 с. – (Моє місто № 1).
7. Бондарєв І. Фортеця на Волоському тракці / І. Бондарєв – Івано-Франківськ: "Лілея-НВ", 2007. – 122 с. – (Моє місто № 2).
8. Головатий М. Етюди старого Станіслава / М. Головатий – Івано-Франківськ: «Лілея-НВ», 2007. – 145 с. – (Моє місто № 3).

Джерело: Методична розробка авторки